

FCA Finn Church Aid

PO Box 3330, House No 85
 Chundevi Marg-4, Maharajgunj, Kathmandu, Nepal
 Tel / Fax: +977 1 4721343
 www.finnchurchaid.fi

Tinkune, Kathmandu, Tel : 01-5104360
 Email address: solve@hons.com.np
 solve@ntc.net.com.np

महिला विरुद्धको हिंसा र महिलाको कानुनी अधिकारसँग सम्बन्धित विभिन्न ऐनद्वारा गरिएका व्यवस्था सम्बन्धी **जानकारी पुस्तिका**

कानूनी सहयोग तथा परामर्श केन्द्र
 मानभवन, ललितपुर, पो.ब.नं. ३२१६, काठमाण्डौ, नेपाल ।
 फोन: ५५४३१११, ५५४२९९९
 Email : info@laccnepal.org, laccnepal@gmail.com
 www.laccnepal.org

महिला विरुद्धको हिंसा र महिलाको
कानुनी अधिकारसंग सम्बन्धित विभिन्न
ऐनद्वारा गरिएका व्यवस्था सम्बन्धी
जानकारी पुस्तिका

© कानुनी सहयोग तथा परामर्श केन्द्र (ल्याक) २०७५
सल्भ-नेपाल

संस्करण : प्रथम
प्रकाशक : कानुनी सहयोग तथा परामर्श केन्द्र (ल्याक)
मानभवन, ललितपुर
प्रकाशक संख्या : ५००
डिजाइन : कम्प्युटर लग
पुल्चोक, ललितपुर ।
फोन: ९८५११३४९७७

सहयोगी : **FCA / Solve**

फिनचर्च एड फाउण्डेसन

फिनचर्च एड फाउण्डेसन, फिनल्याण्डको सबैभन्दा ठूलो अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहयोग नियोग/गैर सरकारी संस्था हो। मानवीय सहायता उपलब्ध गराउने कार्यमा पनि यो फिनल्याण्डको एक ठूलो निकाय हो। यस संस्थाले नेपाल लगायत विश्वका १४ देशहरूमा मानवीय सहायता तथा विकासका कार्यहरू गर्दै आइरहेको छ। यस फाउण्डेसन र समाज कल्याण परिषद बिच सन् २०१५ जनवरी १४ मा पाँच वर्षका लागि साधारण सम्झौता गरी विविध कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ।

विक्रम सम्वत् २०७२ सालको विनाशकारी भुकम्प पश्चात यस संस्थाले भुकम्प पीडित समुदायहरूलाई खासगरी नेपाल शिक्षा समुह साथै शिक्षा विभागसंग समन्वय गरी काठमाडौं, भक्तपुर र ललितपुर जिल्लामा सहयोग गरेको थियो। यस सन्दर्भमा ७३ ओटा भुकम्पले क्षति पुऱ्याएका विद्यालयहरूमा सम्बन्धित जिशिकाको अनुमतिमा शिक्षा विभागको डिजाइन अनुरूप १७४ ओटा अस्थायी सिकाई केन्द्र र १७८ ओटा शौचालयको निर्माण तथा विपद पश्चताको अवस्थामा शिक्षकहरूलाई तालिम प्रदान गरिएको थियो।

सन् २०१६ को अप्रील-मे देखि यस फाउण्डेसनले शिक्षा विभागको स्विकृत डिजाइन बमोजिम आ.व.२०७२/०७३ मासिन्धुली, मकवानपुर र गोरखा जिल्लाका भुकम्प प्रभावित ११९ विद्यालयहरूमा ३०० ओटा सेमिपरमानेण्ट विद्यालय निर्माण र ललितपुर जिल्लाका भुकम्पबाट क्षति भएका ३३ ओटा सेमिपरमानेण्ट विद्यालय भवन र शौचालय पुनःनिर्माण कार्यक्रम सफलतापूर्वक सम्पन्न गरिसकेको छ। यसैगरी सन् २०१८ मा तराईका धनुषा, पर्सा र चितवनका गरी ९० ओटा विद्यालयहरूमा शौचालय तथा खानेपानी मर्मत तथा पुनःनिर्माण, शैक्षिक सामग्री वितरण, स्वास्थ्य तथा सरसफाई सम्बन्धि तालिम शिक्षक तथा विद्यार्थीहरू लाई प्रदान गरिएको थियो।

शिक्षाबाहेक यस फाउण्डेसनले सन् २०१५ देखि नै खासगरी जिविकोपार्जनको क्षेत्रमा कैलाली, कञ्चनपुर, बैतडी, डडेल्धुरा, ललितपुर, सिन्धुली, धनुषा र महोत्तरी जिल्लाहरूमा स्थानीय गैरसरकारी संस्था मार्फत सहयोग उपलब्ध गराउँदै आईरहेको छ। परियोजना मार्फत मुख्य तीन वटा क्षेत्रहरू (रोजगार एवं व्यवसायमूलक सिप, जिविकोपार्जन र शान्ति स्थापना)मा आफ्नो सहयोग प्रदान गर्दै आएको छ।

PO Box 3330, House No 85

Chundevi Marg-4, Maharajgunj, Kathmandu, Nepal

Tel / Fax: +977 1 4721343 | www.finnchurchaid.fi

विकासका लागि स्थानिय स्वयंसेवकहरूको प्रयास (सलभ-नेपाल)

सलभ नेपाल जिल्ला प्रशासन कार्यालय धनकुटामा २०४६ सालमा एक गैरसरकारी संस्थाको रूपमा दर्ता र धनकुटा बजारमा प्रधान कार्यालय रही नेपालका विभिन्न जिल्लाहरूमा सामुदायिक विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

फिन चर्चएडको आर्थिक सहयोगमा सन् २००९ देखि विभिन्न परियोजना मार्फत दक्षिण ललितपुरका तत्कालीन १२ वटा गा.वि.स.हरूमा कार्य गर्दै आएको छ । हाल ललितपुर जिल्लाका ४ वटा स्थानीय तह अन्तर्गत १२ वटा वडाहरू (घुसेल, भट्टेडाडा, माल्टा,प्यूटार, आश्राङ नल्लु, दलचोकी, चौघरे, कुखेल, मानिखेल, भारदेउ, देवीचौर) मा सञ्चालित रहेको छ । सन् २०१६ देखि २०१९ सम्म तीन वर्षको अवधीको लागि महिलाहरूको सामाजिक तथा आर्थिक सशक्तिकरण परियोजना (सिड) सञ्चालनमा रहेको छ । यस परियोजनामा मार्फत ४००० भन्दा बढि महिलाहरूलाई महिला सहकारी संस्थामा आवद्ध गरि उनीहरूलाई सहज र सरल वित्तिय पहुँच पुर्याउने र आर्थिक एवं सामाजिक सशक्तिकरण गर्ने लक्ष्य राखिएको छ ।

यस परियोजनाका प्रमुख उद्देश्य र उपलब्धीहरू यस प्रकार छन् :

लक्ष्य : विपन्न तथा सिमान्तकृत महिलाहरूलाई आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक अधिकार सुनिश्चित गर्न महिलाहरूले नेतृत्व गरेका स्थानिय संस्थाहरूको विकास र सर्वाङ्कितरण गर्ने ।

मुख्य उद्देश्य: कार्य क्षेत्रका महिलाद्वारा नेतृत्व गरिएका स्थानीय संस्थाहरूको विकास र विस्तार गरी उनीहरूको आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक अधिकारको प्रवर्द्धन गर्ने ।

परियोजनाको लक्षित नतिजाहरू :

१. महिलाहरूले पुरुष सरह कमाउने, जोगाउने र ऋणको लागि पहुँच पाउने छन् ।
२. समुदाय र परिवार तहमा हुने निर्णय प्रक्रियामा महिलाहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता द्वारा आर्थिक रूपमा सक्रिय र सशक्त हुनेछन् । (म.उ.महासंघ)
३. सामूहिक प्रयासको सशक्तिकरण, लैङ्गिक भेदभावको सम्बोधन र स्थानीय तहका संघसंस्थामा महिलाहरूको सहभागिता अभिवृद्धि गर्न स्थानीय तहलाई जवाफदेहि बनाउने ।

सम्पर्क ठेगाना:

प्रधान कार्यालय

धनकुटा फोन नं: ०२६ ५२०५२३

सम्बर्क कार्यालय:

तीनकुने काठमाण्डौ, फोन नं: ०१ ५१०४३६०

Email address: solve@hons.com.np

solve@ntc.net.com.np

विषयसूची

१. मुलुकी देवानी (संहिता) ऐन २०७४ र मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन २०७४ का व्यवस्थाहरू	१
१.१ विवाह	१
१.२. बालविवाह	३
१.३ बहुविवाह	५
१.४. हाडनाता विवाह	७
१.५. सम्बन्ध बिच्छेद	८
१.६. महिलाको सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकार	१२
१.७. जबर्जस्ती करणी (बलात्कार)	१६
१.८. यौन सम्बन्धी अन्य कसूरहरू	२०
१.९. गाली बेईज्जती	२३
१.१०. बोक्सा वा बोक्सीको आरोप सम्बन्धी कसूर	२४
२. घरेलु हिंसा (कसूर र सजाय) ऐन, २०६६ का व्यवस्थाहरू	२४
३. बैदेशिक रोजगार ऐन २०६४ ले गरेका कानुनी व्यवस्था	२९
४. जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दता ऐन), २०३३ ले गरेका व्यवस्थाहरू	३६
५. स्थानिय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले व्यवस्था गरेको न्यायिक समिति सम्बन्धि व्यवस्था	४०

मुलुकी देवानी (संहिता) ऐन २०७८ र मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन २०७८ का व्यवस्थाहरू

विवाह भनेको के हो ?

कुनै पुरुष र महिलाबीच दाम्पत्य तथा पारिवारीक जीवन प्रारम्भ गर्नको लागि कुनै उत्सव, समारोह, औपचारिक वा अन्य कुनै कार्यबाट एक अर्कालाई पति-पत्नीको रूपमा स्वीकार गरेमा विवाह भएको मानिन्छ। यस्तो विवाह स्थायी, अनतिक्रम्य तथा स्वतन्त्र सहमतिमा आधारित एक पवित्र सामाजिक तथा कानुनी बन्धन हो। प्रत्येक व्यक्तिलाई कानूनको अधिनमा रहि विवाह गर्ने, परिवार कायम गर्ने तथा पारिवारीक जीवनयापन गर्ने स्वतन्त्रता हुनेछ।

नोट: विवाह जुनसुकै किसिमबाट भएको भएतापनि त्यस्तो विवाह सार्वजनिक गर्नु वा गराउनु पर्नेछ अर्थात् विवाह भएको पति-पत्नी बाहेक अन्य व्यक्तिले पनि थाहा पाउनु पर्छ।

के कस्तो अवस्थामा महिला र पुरुषबीच विवाह हुन सक्छ ?

- (क) पुरुष र महिलाले एक अर्कालाई पति-पत्नीको रूपमा स्वीकार गर्न मञ्जुर गरेमा,
- (ख) कानून बमोजिम पुरुष र महिला हाडनाता करणीमा सजाय हुने नाताको नभएमा,

- (ग) पुरुष र महिला दुवैको वैवाहिक सम्बन्ध कायम रहेको अवस्था नरहेमा,
(घ) बीस वर्ष उमेर पूरा भएमा । विवाह भएपछि आपसी प्रेम सद्भाव भएको, पारिवारिक जीवन स्थापना गरेको र आपसी सहयोग संरक्षण र सम्मान हुनुपर्छ ।

विवाह गर्ने व्यक्तिहरूको मन्जुरीबिना विवाह गराएमा के हुन्छ ?

विवाह गर्ने व्यक्तिहरूको मन्जुरीबिना कसैले कसैको विवाह गर्न गराउन हुँदैन । विवाह गर्ने उमेर पूरा नभएको व्यक्तिले दिएको मन्जुरीलाई मन्जुरी मानिने छैन । यसरी मन्जुरीबिना गराईएको विवाह बदर हुन्छ ।

सजायः मन्जुरीबिना विवाहको कसूर गर्ने गराउने व्यक्तिलाई दुई वर्षसम्म कैद र बीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।

कस्तो विवाह स्वतः बदर हुन्छ ?

- (क) पुरुष वा महिलाको मन्जुरी नभई भएको विवाह,
(ख) हाडनाता करणीमा सजाय हुने नाताका व्यक्तिहरूबीच भएको विवाह ।

यो पनि थाहा पाई राखौं

आफ्नो जातिय समुदाय वा कुलमा चलिआएको चलन अनुसार विवाह गर्नहुने नाता सम्बन्धमा विवाह गर्नहुन्छ ।

कस्तो विवाह बदर गराउन सकिन्छ ?

- (क) विवाह गर्ने उमेर पूरा नभएमा,
(ख) भुक्त्याई विवाह गरे वा गराएमा,
तर, विवाहको परिणाम स्वरूप कुनै महिला गर्भवती भएमा वा निजबाट शिशु जन्मिएमा निजको मन्जुरी भएमा मात्र विवाह बदर हुन सक्नेछ ।

विवाह दर्ता कहाँ कसले गराउन सक्छ ?

पति तथा पत्नीले आफ्नो स्थानिय वडा कार्यालयमा रहेका पंजिकाधिकारी कहाँ निवेदन दिई विवाह दर्ता गराउनु पर्नेछ । पति र पत्नी दुवैले वा कुनै एक जनाले पनि विवाह दर्ता गराउन निवेदन दिन सक्नेछ । यदि नेपाल बाहिर बसोबास गरेका पति तथा पत्नी छन् भने आफू रहे बसेको मुलुकमा रहेको नेपालको राजदूतावास वा महावाणिज्य दूतावासमा विवाह दर्ताको लागि निवेदन दिन सक्ने छन् ।

विवाहपछि महिलाले कुन थर प्रयोग गर्नुपर्दछ ?

महिलाले विवाहपछि बाबु वा आमाले प्रयोग गरेको थर वा निजको पतिको थर वा दुवै थर प्रयोग गर्न सक्नेछिन् । यदि विवाहिता महिलाको थरको सम्बन्धमा कुनै प्रश्न उठेमा अन्यथा प्रमाणित भएकोमा बाहेक निजले आफ्नो पतिको थर प्रयोग गरेको मानिनेछ । पतिको थर प्रयोग गरेकी महिलाको सम्बन्ध बिच्छेद भएमा निजले चाहेमा निजको बाबु वा आमाले प्रयोग गरेको थर प्रयोग गर्न सक्नेछिन् ।

कस्तो अवस्थामा वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएको मानिन्छ ?

- क) विवाह बदर भएमा,
- ख) कानून बमोजिम पति-पत्नीको सम्बन्ध बिच्छेद भएमा,
- ग) पत्नीले कानून बमोजिम सम्बन्ध बिच्छेद नहुँदै अर्को विवाह गरेमा ।

बालविवाह

बालविवाह भनेको के हो ?

कानूनले विवाह गर्न मिल्ने भनेर तोकेको उमेर भन्दा कम उमेरमा गरिने विवाह बालविवाह हो । कानूनले तोकेको उमेर अर्थात् २० वर्ष पूरा गरेपछि मात्र विवाह गर्नु पर्दछ । २० वर्ष भन्दा कम उमेरका केटा र केटीलाई विवाह गरिदिएमा त्यसलाई बालविवाह मानिन्छ । यसलाई कानूनले अपराध मानेकोछ । कानूनले केटा र केटीको संरक्षकको मन्जुरी भए पनि नभए पनि २० वर्ष पूरा हुनुपर्छ । कानूनले तोकेको उमेर नपुगेसम्म विवाह गर्न गराउन हुँदैन ।

उजुरी गर्ने निकाय

बालविवाहको उजुरी प्रहरी कार्यालयमा दिनुपर्छ ।

सजाय

बालविवाह गर्ने गराउने कसूर गर्ने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म कैद र तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ ।

यो पनि थाहापाई राखौं

- विवाहको परिणाम स्वरूप कुनै महिला गर्भवती भएमा वा निजबाट शिशु जन्मिएमा निजको मन्जुरी भएमा मात्र विवाह बदर हुन सक्नेछ ।
- २० वर्ष नपुगी केटा र केटीले विवाह गरेको रहेछ र सन्तान जन्मेको रहेछ भने त्यस्तो सन्तानले बाबु-आमाबाट अंश पाउनेछन् ।

हदम्याद

बालविवाहमा थाहा पाएको मितिले तीन महिनाभित्र उजुरी गर्नुपर्दछ ।

भुक्त्याई गरिने विवाह

विवाह गर्दा केटा र केटीबीच जे-जस्तो अवस्था छ, त्यसको बारेमा एक पक्षले अर्को पक्षलाई जानकारी दिएर मात्र विवाह गर्नु पर्दछ । त्यसरी जानकारी नदिई लुकाई-छिपाई विवाह गरिदिन्छन् भने त्यसलाई भुक्त्याई गरिने विवाह भनिन्छ । साथै विवाह गर्दा केटा र केटीबीच सहमति भई मन्जुरीले विवाह गरिनु पर्दछ ।

कस्तो अवस्थाको व्यक्तिसँग भुक्त्याई विवाह गरेमा विवाह बदर गराउन सकिन्छ ?

- (क) शरीरमा मानव रोग प्रतिरोधक क्षमता नष्ट गर्ने जीवाणु (एच.आई.भी) वा हेपाटाइटिस बी रहेको वा यस्तै प्रकृतिका निको नहुने कडा रोग लागेको,
- (ख) यौनाङ्ग नभएको, नपुङ्सक भएको वा सन्तान उत्पादन गर्ने क्षमता नभएको प्रमाणित भैसकेको,
- (ग) पूर्ण रूपमा बोलन वा सुन्न नसक्ने, पूर्ण रूपमा दृष्टिविहीन वा कुष्ठरोगी भएको,
- (घ) होश ठेगानमा नरहेको,
- (ङ) विवाह भैसकेको,
- (च) गर्भवती भएको,
- (छ) नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा कसूरदार ठहरी अदालतबाट सजाय पाएको ।

भुक्त्याई विवाह गराएमा के हुन्छ ?

भुक्त्याई विवाह गरेको कारणबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो विवाह बदर गराउन र भुक्त्याई विवाह गर्ने वा गराउनेबाट मनासिव क्षतिपूर्ति दाबी गर्न सक्नेछ ।

उजुरी गर्ने निकाय

भुक्त्याई गरिएको विवाह बदरको लागि जिल्ला अदालतमा फिराद दिनुपर्दछ ।

हदम्याद

भुक्त्याई गरिएको विवाह बदरको लागि विवाह गरेको मितिले ३ महिनाभित्र उजुर गर्नुपर्छ ।

बहुविवाह

बहुविवाह भनेको के हो ?

विवाहित पुरुषले वैवाहिक सम्बन्ध कायम रहेको अवस्थामा अर्को विवाह गर्न हुँदैन । विवाहित पुरुषले श्रीमती हुँदा-हुँदै अर्की श्रीमती ल्याएमा वा राखेमा यसलाई बहुविवाह भनिन्छ । कुनै पुरुष विवाहित हो भनी जानी-जानी त्यस्तो पुरुषसँग कुनै महिलाले विवाह गर्नु हुँदैन ।

बहुविवाह गरेमा के-कति सजाय हुन्छ ?

बहुविवाह गर्ने वा गराउने व्यक्तिलाई एक वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म कैद र दश हजार रुपैयाँदेखि पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ । तर यो ऐन लागू हुनुअघि तत्काल प्रचलित कानून बमोजिम भएको विवाहको हकमा कुनै कुराले असर गरेको मानिने छैन ।

कुन अवस्थामा कानुनी रूपले पूनः विवाह गर्न सक्दछ ?

- क) पति-पत्नीबीच सम्बन्ध विच्छेद गरी वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएमा,
- ख) पति वा पत्नीको मृत्यु भएमा,
- ग) पति वा पत्नीले कानून बमोजिम अंशबण्डा गरी भिन्न भएमा ।

श्रीमतीले अर्को विवाह गरी पहिलो श्रीमान्को धनमाल लिएर गएमा के हुन्छ ?

कसैले अर्काको श्रीमतीलाई विवाह गरी निजको धनमाल समेत लगेकोमा वा कुनै महिलाले अर्को विवाह गरेर जाँदा आफूले लगाएको वा प्रयोग गर्ने गरेको लत्ताकपडा वा आफ्नो दाइजो, पेवा वा निजी आर्जन बाहेक पहिलो लोग्नेको धनमाल समेत लगेमा त्यसरी लग्न नपाउने धनमालको हकमा निजको पहिलो लोग्ने र निज मरेमा वा विदेश गएकोमा निजको हकदारले फिर्ता लिन पाउँछ ।

बहुविवाहको अपराधमा कसले उजुरी गर्ने ?

यस्तो अपराधमा पीडित श्रीमती आफैँले, छरछिमेक आफन्त जो-सुकैले पनि उजुरी दिन सक्दछन् । यस्तो उजुरीलाई जाहेरी दरखास्त भनिन्छ ।

बहुविवाहको अपराधमा कहाँ उजुरी दिनु पर्दछ ?

बहुविवाहको उजुरी आफू बसोबास गरेको ठाउँ नजिकको प्रहरी चौकीमा दिनुपर्दछ ।

बहुविवाहको अपराधमा कहिलेसम्ममा उजुरी गर्न सकिन्छ ?

बहुविवाहको अपराधमा भए गरेको कुरा थाहा पाएको मितिले तीन महिना सम्ममा उजुरी गर्नुपर्ने हुन्छ । उक्त हदम्याद नाघेपछि उजुर लाग्ने छैन ।

के बहुविवाह बदर गर्न सकिन्छ?

बहु विवाह स्वतः बदर हुनेछ ।

के दोस्रो श्रीमतीले अंश पाउन सकिन्छ ?

दोस्रो श्रीमतीले श्रीमान्को सम्पत्तिबाट अंश पाउन सक्दैनन् ।

बहुविवाहपछि के परिणाम हुनसक्दछ ?

- १) बहुविवाह गर्नेलाई सजाय गराउन सकिन्छ ।
- २) पतिसँग सम्बन्ध विच्छेद गर्न सकिन्छ ।
- ३) पतिबाट अंश लिई भिन्न बस्न सकिन्छ ।
- ४) दोस्रो विवाह बदर गराउन सकिन्छ ।

बहुविवाहको परिणाम स्वरूप बच्चा जन्मिएमा परिणाम के हुनसक्दछ ?

बहुविवाह स्वतः वदर भएपनि त्यस्तो विवाहबाट जन्मिएको शिशुको कानून बमोजिमको हकमा कुनै असर पर्ने छैन । उसले आमा-बाबुबाट अंश प्राप्त गर्नेछ, भने जन्म दर्ता तथा नागरिकताको हक समेत सुरक्षित हुनेछ ।

यो पनि थाहा पाइराख्नुस्:

- पत्नीले छोरी-छोरी मात्रै जन्माएको अवस्थामा पुरुषले छोरो पाउन बहुविवाह गर्ने गरेका उदाहरण पनि छन् । तर छोरो र छोरी जन्माउने कुरा महिलामा नभएर पुरुषमा निर्भर गर्ने कुरा हो । यसमा महिलाको कुनै भूमिका हुँदैन तथा छोरी पाएको भनेर दोश्रो विवाह गर्न पाइँदैन ।
- सन्तान नभएको निहुँमा पनि पुरुषहरुले पनि बहुविवाह गर्ने गरेको पाइन्छ । तर सन्तान नहुनाको कारण पुरुष वा महिला कसैमा पनि रहेको त्रुटि हुन सक्दछ । यसको राम्रो जाँच गराएर उपचार गर्न सकिन्छ । तर सन्तान भएन भनेर दोस्रो विवाह गर्न पाइँदैन ।
- पत्नीमा रहेका प्रजनन स्वास्थ्य समस्याका कारण यौन असन्तुष्टिवश पुरुषले बहुविवाह गरेका पनि पाइन्छन् । राम्ररी जाँचाएर र सल्लाह अनुसारको उपचार गराएमा यौन सम्बन्धी यस्ता समस्याहरु सुल्भिन सक्छन् ।

हाडनाता विवाह

हाडनातामा हुने विवाह भनेको के हो ?

आफ्नो जातिय समुदाय वा कुलमा चलआएको चलनअनुसार विवाह गर्नहुने नाता सम्बन्धमा बाहेक हाडनाता करणीमा सजाय हुने नातामा विवाह गरिएमा त्यसलाई हाडनातामा हुने विवाह भनिन्छ । हाडनातामा विवाह गर्न गराउन हुँदैन ।

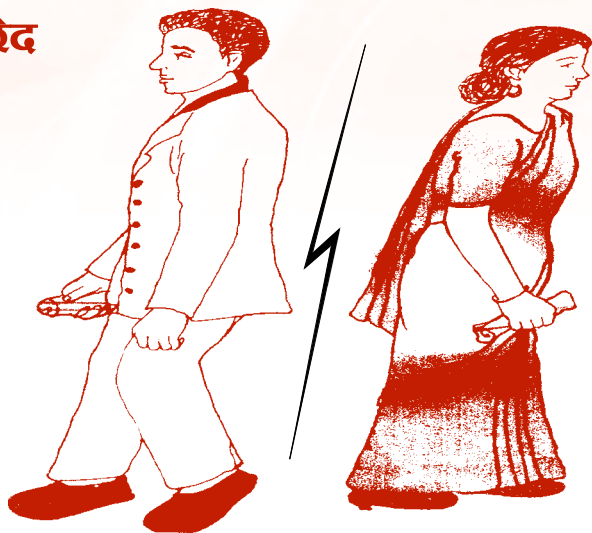
हाडनातामा विवाह भएमा के हुन्छ ?

थाहा पाएर वा नपाईं जुनसुकै तवरबाट भएपनि हाडनातामा विवाह भएको रहेछ भने यस्तो विवाह स्वतः वदर हुन्छ ।

सजाय

हाडनाताको विवाह जानीजानी भएको रहेछ भने त्यस्तो विवाह गर्नेलाई हाडनाता करणीको कसूर गरेको मानिन्छ, र गराउनेलाई तीन महिनासम्म कैद वा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ ।

सम्बन्ध बिच्छेद

सम्बन्ध बिच्छेद भनेको के हो ?

सम्बन्ध बिच्छेद भनेको पति-पत्नीबीचको वैवाहिक सम्बन्धलाई कानून बमोजिम बिच्छेद गरिनु हो । यसलाई बोलचालको भाषामा छोडपत्र वा पारपाचुके पनि भनिन्छ । पति-पत्नी दुवैले चाहेमा जहिलेसुकै पनि सम्बन्ध बिच्छेद गर्न सक्नेछन् ।

सम्बन्ध बिच्छेदपछि महिलाले प्राप्त गर्ने कानुनी अधिकारहरू :

पति-पत्नीबीच पतिको कारणबाट सम्बन्ध बिच्छेद हुने भएमा पत्नीले माग गरेमा अंशवण्डा गरेर मात्रै सम्बन्ध बिच्छेद गर्न सकिन्छ । यसरी अंश लिई सकेपछि महिलाले अर्को विवाह गरेमा अंश वापत पाएको सम्पत्ति सम्बन्ध बिच्छेद गरेका श्रीमान्लाई फर्काउनु पर्दैन र अंश वापत प्राप्त चल-अचल सम्पत्ति महिलाले आफूखुशी गर्न सकिन्छन् । तर सम्बन्ध बिच्छेद भएकी महिलाको मृत्यु भएमा निजको सम्पत्ति निजका छोराछोरीले र छोराछोरी नभए पूर्व पतिबाट पाएको सम्पत्ति त्यस्ता पतिले र अन्य सम्पत्ति माईतीपट्टीका हकवालाले पाउने छन् ।

सम्बन्ध बिच्छेद गर्ने पत्नीले पतिसँग अंश नलिई एकमुष्ट रकम वार्षिक वा मासिक रुपमा खर्च भराई लिन चाहेमा अदालतले पतिको सम्पत्ति वा आम्दानीको आधारमा एकमुष्ट वा वार्षिक वा मासिक खर्च अदालतले भराई दिन सक्दछ । त्यस्ती पत्नीले अर्को विवाह गरेमा त्यस्तो खर्च दिनुपर्ने छैन ।

सम्बन्ध बिच्छेद गर्दा अंश पाउनुपर्ने पत्नीले पतिको सम्पति नभएको कारणले अंश नपाएमा पत्नीले त्यस्तो पतिबाट खानलाउन खर्च भराउन चाहेमा र पतिको आम्दानी भएमा अदालतले त्यस्ती पत्नीलाई सम्बन्ध बिच्छेद भएको पतिको आम्दानीको आधारमा खानलाउने खर्च भराई दिन सक्नेछ तर त्यस्ती पत्नीले अर्को विवाह गरेमा वा पतिकोभन्दा बढि आम्दानी भएमा त्यस्तो खर्च दिनुपर्ने छैन ।

सम्बन्ध बिच्छेद गर्दा महिलाले कस्तो अवस्थामा अंश तथा खर्च भराउन पाउँदैन ?

- पत्नीले पतिलाई खान लगाउन नदिएमा वा घरबाट निकाला गरिदिएमा,
- पत्नीले पतिको अङ्ग-भङ्ग हुने वा अरू कुनै ठूलो शारीरिक वा मानसिक कष्ट हुने किसिमको कुनै काम वा जाल-प्रपञ्च गरेमा,
- पत्नीले अन्य पुरुषसँग यौन सम्बन्ध राखेको ठहरेमा ।

महिलाले सम्बन्ध बिच्छेद कहिले गर्न सक्छन् ?

- क) कानून बमोजिम अंश लिई वा मानो छुट्टिई पति-पत्नी भिन्न बसेको अवस्थामा बाहेक पतिले पत्नीको मञ्जुरी नलिई लगातार तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी समयदेखि अलग बसेमा,
- (ख) पतिले पत्नीलाई खान लगाउन नदिएमा वा घरबाट निकाला गरिदिएमा,
- (ग) पतिले पत्नीको अङ्ग-भङ्ग हुने वा अरू कुनै ठूलो शारीरिक वा मानसिक कष्ट हुने किसिमको कुनै काम वा जाल-प्रपञ्च गरेमा,
- (घ) पतिले अर्को विवाह गरेमा,
- (ङ) पतिले अन्य महिलासँग यौन सम्बन्ध राखेको ठहरेमा,
- (च) पतिले पत्नीलाई जबर्जस्ती करणी गरेको ठहरेमा ।

पुरुषले कहिले सम्बन्ध बिच्छेद गर्न सक्दछ ?

- (क) कानून बमोजिम अंश लिई वा मानो छुट्टिई पति-पत्नी भिन्न बसेको अवस्थामा बाहेक पत्नीले पतिको मञ्जुरी नलिई लगातार तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी समयदेखि अलग बसेमा,
- (ख) पत्नीले पतिलाई खान लगाउन नदिएमा वा घरबाट निकाला गरिदिएमा,
- (ग) पत्नीले पतिको अङ्ग-भङ्ग हुने वा अरू कुनै ठूलो शारीरिक वा मानसिक कष्ट हुने किसिमको कुनै काम वा जाल-प्रपञ्च गरेमा,
- (घ) पत्नीले अन्य पुरुषसँग यौन सम्बन्ध राखेको ठहरेमा ।

सम्बन्ध बिच्छेदपछि छोराछोरी कोसँग बस्न पाउँछन् ?

१. पाँच वर्ष उमेर पूरा नभएको नाबालक सन्तान छ भने आमाले अर्को विवाह गरेको भए वा नभएपनि आफूसँग राख्न चाहेमा आमाले राख्न सक्छन् ।
२. पाँच वर्षभन्दा माथिको नाबालक सन्तान छ भने आमाले अर्को विवाह गरेकोमा बाहेक आफूसँग राख्न चाहेमा आमाले राख्न सक्छन् ।
३. अन्य अवस्थामा बाबुको जिम्मामा रहनेछ ।
४. आमा-बाबु दुवैको सहमति भएमा सहमति बमोजिम गर्न पनि सक्नेछन् ।
५. दश वर्ष उमेर पूरा भएका नाबालकको सम्बन्धमा निर्णय लिंदा सम्बन्धित नाबालकको समेत राय लिन सकिन्छ ।
६. आमा वा बाबुमध्ये कुनैको जिम्मामा नाबालक रहेकोमा त्यसरी जिम्मा लिने व्यक्तिको मृत्यु भएमा जिवित रहेका आमा वा बाबुले अविलम्ब त्यस्तो नाबालक आफ्नो जिम्मामा लिनु पर्नेछ । तर अर्को विवाह गरिसकेकोमा पाँच वर्ष पूरा भएको नाबालक जिम्मा लिन कर लाग्ने छैन ।
७. पति-पत्नी भिन्न भएमा निजको कुनै नाबालक भएमा त्यस्तो नाबालकको पालन-पोषण शिक्षा तथा उपचारको व्यवस्था सहमति भए सहमति बमोजिम सहमति नभएमा
  - क. पाँच वर्ष पूरा नभएको नाबालक भए आमामाको जिम्मा,
  - ख. पाँच वर्ष माथि दश वर्ष पूरा नभएको भए बाबुको जिम्मा,
  - ग. दश वर्ष पूरा गरेको नाबालक भए निजले जोसँग मन्जुर गरेको छ, निजको जिम्मा ।
८. तर नाबालकको जिम्मा लिने आमा वा बाबुभन्दा नलिने आमा वा बाबुको आमदानी बढी रहेछ भने सहमति भए सहमति बमोजिम वा सहमति नभए अदालतले तोके बमोजिम खर्च नाबालकलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
९. बच्चा जसको संरक्षणमा रहने भएता पनि दुवैले (आमा-बाबु) बच्चालाई भेटघाट गर्ने सुविधा पाउँदछन् ।
१०. नाबालकको हितमा निर्णय गर्नुपर्ने विषयमा विवाद भएमा बच्चा जसको संरक्षणमा रहेको छ निजले नै निर्णय गर्न पाउनेछ ।

यदि सम्बन्ध बिच्छेदपछि बच्चा जन्मेमा के हुन्छ ?

- यदि सम्बन्ध बिच्छेद भएको २७२ दिनभित्र बच्चा जन्मेमा यन्यथा प्रमाणित नभएसम्म सो बच्चा सम्बन्ध बिच्छेद भएकै श्रीमान्को मानिन्छ ।
- सम्बन्ध बिच्छेदको मुद्दा दर्ता गर्दा महिला आफू गर्भवती भए-नभएको कुरा फिरादमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

सम्बन्ध बिच्छेदको निम्ति उजुर गर्न कहाँ जानु पर्दछ ?

सम्बन्ध बिच्छेदको लागि पति वा पत्नीले अदालतमा निवेदन दिनु पर्नेछ । यसरी अदालतमा निवेदन परेपछि अदालतले दुवै पक्षलाई भरसक सम्झाई-बुझाई मेलमिलाप गराउनु पर्नेछ । मेलमिलाप गराउन नसकेमा र विवाह कायम राख्नुभन्दा सम्बन्ध बिच्छेद हुन उपयुक्त देखेमा अदालतले निजहरूको सम्बन्ध बिच्छेद गरिदिनु पर्नेछ । निवेदन परेको एक वर्षपछि अदालतले सम्बन्ध बिच्छेद गराई दिनुपर्नेछ । तर सम्बन्ध बिच्छेदका लागि दुवैपक्षको मञ्जुरी भएमा यसलाई छिटो र छरितो बनाउन व्यवहारमा पहिला पति वा पत्नी मध्ये एकजनाले सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा निवेदन दिने र दोस्रो पक्षको तर्फबाट तुरुन्त म्याद बुझी प्रतिउत्तर दिई दुवै पक्षको उपस्थितिमा दुवै पक्षको मञ्जुरीबाट केही दिन मै सम्बन्ध बिच्छेद गर्ने गरिन्छ ।

यो पनि थाहा पाइराख्नुोस् :

हुन त पति-पत्नीसँग आ-आफ्नो स्व:निर्णयमा सम्बन्ध बिच्छेद गर्ने कानुनी अधिकार हुन्छ, तर सम्बन्ध बिच्छेदपछि प्रायः पत्नीको सामाजिक, आर्थिक जीवन धेरै कष्टकर हुने गरेको सन्दर्भमा विवाह गर्नुभन्दा अघि नै विवाहपछि आइपर्ने समस्याहरूको सामना गर्न सक्ने भएर मात्रै विवाह गर्नु उचित हुन्छ ।

आफ्ना छोराछोरीहरूलाई स्वस्थ, शिक्षित र आत्मनिर्भर बनाएर हुर्काउने दायित्व सबै अभिभावकको हुने गर्दछ । त्यसैले आफ्ना छोराछोरीहरूलाई राम्ररी पढाएर र उमेर पुगेर मात्रै विवाह गरिदिनु पर्दछ ।

महिलाको सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकार

सम्पत्ति भनेको के हो ?

उपभोग गर्न खरिद, बिक्री वा अन्य तवरले हक हस्तान्तरण वा कारोबार गर्न वा कुनै लाभ प्राप्त गर्न सकिने कुनै नगद वस्तु वा कार्यलाई सम्पत्ति भनिन्छ ।

सम्पत्ति कति प्रकारका हुन्छन् ?

क) चल सम्पत्ति

सजिलै एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लान, चलन चलाउन, लेनदेन गर्न सकिने सम्पत्तिलाई चल सम्पत्ति भनिन्छ । जस्तै: नगद वा नगदसरह कारोबार हुने वस्तु वा विदेशी मुद्रा, सुन चाँदी, जवाहरत, रत्न, गर-गहना, ऋणपत्र, धितोपत्र, विनिमयपत्र, प्रतितपत्र त्यसबाट प्राप्त हुने लाभ, बौद्धिक सम्पत्ति, व्यापारिक ख्याति वा फ्रन्चाईज आदि ।

ख) अचल सम्पत्ति

भौतिक स्वरूप परिवर्तन नगरी जस्ताको तस्तै एक-ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लान नसकिने, लिनुदिनु वा स्वामित्व हस्तान्तरण गर्नु परेमा कानुनी प्रावधान पूरा गर्नुपर्ने सम्पत्तिलाई अचल सम्पत्ति भनिन्छ । जस्तै: जग्गा, जमिन, जमिनसँग जोडिएको संरचना, खानी, ढुंगा खनिज, पानी नदी ताल-तलैया, रुख-विरुवा, फलफुलका बोट आदि ।

महिलालाई कहिलेदेखि सम्पत्तिमा अधिकार प्राप्त हुन्छ ?

महिलालाई जन्मैदेखि पैतृक सम्पत्तिमा अंश हक अधिकार प्राप्त हुन्छ र विवाहको आधारमा महिलालाई सम्पत्तिमा विभेद गर्न पाइँदैन । महिलाको विवाह हुने बित्तिकैदेखि निजको श्रीमान्बाट पनि अंश हक प्राप्त हुन्छ ।

कस्तो सम्पत्ति महिलाका एकलौटी हक लाग्ने निजी सम्पत्ति हो ?

कुनै व्यक्तिले आफूले आर्जन गरी आफ्नो नाममा रहेका र त्यसबाट बढे-बढाएका निम्न प्रकारका सम्पत्तिलाई निजी सम्पत्ति भनिन्छ । निजी सम्पत्तिमा

महिलाको एकलौटी हक हुन्छ र आफूखुशी गर्न पाउँछ ।

क. आफ्नो ज्ञान शीप वा प्रयासबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति

ख. दान, बकस वा अपुताली स्वरूप प्राप्त गरेको,

ग. चिठ्ठा उपहार स्वरूप प्राप्त गरेको,

घ. पारिश्रमिक, उपदान, निवृत्तिभरण, उपचार खर्च, सञ्चयकोष, बीमा वा अन्य सामाजिक सुरक्षा बापत प्राप्त गरेको रकम,

ड. बौद्धिक सम्पत्ति वा रोयल्टी स्वरूप प्राप्त गरेको रकम,

च. मानो छुट्टिई पाएको वा आफ्नो खति-उपति गरी कमाएको,

छ. महिलाले विवाहपूर्व कमाएको वा विवाहको समयमा प्राप्त गरेको र बढे बढाएको,

ज. महिलालाई पति वा पतितर्फका सबै अंशियारहरूको मन्जुरीले एकलौटी हुने गरी लिखत गरिदिएको, वा दिएको चल-अचल सम्पत्ति र सोबाट बढे-बढाएको,

झ. कानून बमोजिम कुनै व्यक्तिको निजी सम्पत्ति मात्रै उल्लेख गरेको ।

कस्तो सम्पत्तिबाट महिलाले अंश हक प्राप्त गर्दछिन् ?

संगोलको सम्पत्ति र सोबाट बढे-बढाएको सम्पत्ति अंशियारहरू मध्ये जो-सुकैको नाममा रहेपनि संगोलको सम्पत्ति मानिन्छ । निम्न बमोजिमको संगोलको सम्पत्तिबाट महिलालाई अंश हक प्राप्त हुन्छ ।

क. पुख्र्यौलीबाट प्राप्त सम्पत्ति

ख. निजी बाहेकको अंशियारका नाममा रहेको अन्य सम्पत्ति

ग. अंशियारले संगोलको खेती, उद्योग, व्यापार, व्यवसायबाट आर्जन गरेको वा सोबाट बढे-बढाएको सम्पत्ति ।

यो पनि थाहापाई राखौं

- कानून बमोजिम भिन्न भएकोमा बाहेक पति वा पत्नीले कमाएको वा त्यसबाट बढे-बढाएको सम्पत्ति पति-पत्नीको संगोलको सम्पत्ति मानिनेछ ।
- बाबुआमाले आर्जन गरेको सम्पत्ति समेत छोराछोरीको लागि संगोलको सम्पत्ति मानिन्छ ।

महिलाले अंश कस्तो अवस्थामा प्राप्त गर्न सकिन्छन् ?

महिलाले अंश निम्न अवस्थामा प्राप्त गर्न सकिन्छन् ।

१. छोरीको अवस्था,

२. विवाहिता श्रीमतीको अवस्था,

३. एकल (श्रीमान्को मृत्यु पश्चात्) महिलाको अवस्था र

४. सम्बन्ध बिच्छेद गर्दाको अवस्थामा ।

१. छोरीको अवस्था :

पैतृक सम्पत्तिमा छोरीको जन्मसिद्ध अधिकार हुन्छ, जुन जन्मनासाथ प्राप्त हुन्छ। विवाहको आधारमा छोरीलाई अंशहकबाट बञ्चित गर्न मिल्दैन। विवाहित छोरीले अंश माग्दा छोरीको विवाह भएको दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति मानिन्छ। छोरीले अंश वापत पाएको चल-अचल सबै सम्पत्ति भोगचलन, बेचविखन आफूखुश गर्न सक्दछिन्, कोही-कसैको मन्जुरी लिई राख्नु पर्दैन।

२. विवाहिता श्रीमती (सधवा) अवस्था :

विवाह पश्चात् महिलालाई पतिको सम्पत्तिमाथि अंश अधिकार प्राप्त हुन्छ। पतिले पत्नीलाई घरबाट निकाला गरिदिएमा वा शारिरीक वा मानसिक यातना दिएमा जुनसुकै बेला पत्नीले अंश लिई भिन्न बस्न सक्छिन्। त्यसरी अंश वापत प्राप्त गरेको चल अचल सम्पत्ति भोग-चलन, बेचविखन गर्न कोही-कसैको मन्जुरी लिई राख्न पर्दैन, आफूखुश गर्न सक्दछिन्।

३. एकल (पतिको मृत्यु पश्चात्) महिलाको अवस्था :

श्रीमानको मृत्यु पश्चात् महिलाले चाहेमा जहिलेसुकै पनि आफ्नो अंश लिई भिन्न बस्न सक्छिन्। त्यस्तो अंश वापत प्राप्त गरेको सम्पत्ति महिलाले जुनसुकै प्रकृत्याले भोग चलन गर्न, बेचविखन गर्न, दान-दातव्य गरी दिन कोही-कसैको मन्जुरी लिईराख्नु पर्दैन, आफ्नो खुश गर्न सक्छिन्। तर निजले अर्को विवाह गरेमा यसरी अंश वापत पाएको सम्पत्ति अधिल्लो पतितर्फ छोराछोरी भए छोराछोरीले र नभए आफैले लिएर जान पाउने छिन्।

४. सम्बन्ध बिच्छेदी महिलाको अवस्था :

पतिको कारणबाट सम्बन्ध बिच्छेद हुने भएमा पत्नीले अंश लिएर सम्बन्ध बिच्छेद गर्न सक्छिन्। यसरी अंश वापत प्राप्त सम्पत्ति महिलाले अर्को विवाह गरेमा आफूसँगै लान पाउँछिन्, पहिलो श्रीमानलाई फर्काउनु पर्दैन। यस्तो चल-अचल सबै सम्पत्ति महिलाले आफूखुशी गर्न पाउँछिन्। तर त्यस्ती महिलाले अर्को विवाह नगरेमा वा अर्को विवाह गरेको भए पनि कुनै सन्तान नभएमा निजको शेषपछि निजले पाएको त्यस्तो सम्पत्ति बाँकी रहेमा अधिल्लो श्रीमानपट्टिका सन्तान भए त्यस्ता सन्तानले र त्यस्ता सन्तान नभए अधिल्लो श्रीमानले र अन्य सम्पत्ति माईतीपट्टिका हकवालाले पाउनेछन्।

अंशबण्डा गर्दाका बखत कुनै महिला अंशियार गर्भवती भएमा के हुन्छ ?

- अंशबण्डा गर्दाका बखत कुनै महिला अंशियार गर्भवती भएमा र निजले जन्माउने शिशु अंशियार हुने भएमा त्यसरी जन्मने शिशुलाई समेत समान अंशियार मानी निजको अंश भाग छुट्ट्याएर मात्र अंशबण्डा गर्नु

पर्नेछ । तर, गर्भवती महिलाबाट जिउँदो शिशु नजन्मिएमा त्यस्ता शिशुको लागि छुट्टयाइएको अंश अन्य अशियारले बराबरी पाउनेछन् ।

अंशवण्डा सम्बन्धी अन्य व्यवस्थाहरू

- कानून बमोजिम विवाह हुन नसक्ने, विवाह भएको नमानिने वा वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएका दम्पतिबाट जन्मिएका छोराछोरीले त्यस्ता बाबु आमाबाट अंश पाउनेछन् ।
- बाबुको पहिचान नभएका छोराछोरीले आमाको सम्पत्तिबाट मात्र अंश पाउनेछन् ।
- प्रकाश नगरी बाहिर राखेका पत्नीले वा निजबाट जन्मेका छोराछोरीले पति वा बाबु मरेपछि अंशमा दावी गर्न पाउने छैन ।
- कुनै व्यक्तिले पत्नी, छोराछोरीसँग अंशवण्डा गरी भिन्न भएपछि अर्को विवाह गरेमा वा त्यसरी विवाह गरेकी पत्नीबाट छोराछोरी जन्मिएमा त्यस्ता पत्नी वा छोरा, छोरीले पति वा बाबुको अंश भागबाट मात्र अंश पाउनेछन् ।
- पत्नी जीवित हुने कुनै व्यक्तिले अंशवण्डा नहुँदै अर्को विवाह गरेमा अन्य अशियारको अंश भाग छुट्टयाई आफूले पाउने अंश भागबाट त्यसरी विवाह गर्ने महिलालाई अंश दिनु पर्नेछ ।
- सगोलमा बसेका दाजुभाइका छोराछोरी वा पत्नीले आफ्ना बाबु वा पतिको भागबाट मात्र अंश पाउनेछन् ।
- अंश नहुँदै पति वा बाबु-आमा मरेमा निजले पाउने अंश निजका पत्नी वा छोरा, छोरीले पाउनेछन् ।
- कुनै व्यक्तिको एकभन्दा बढी पत्नीहरू भएमा निजहरूले पतिको भागबाट मात्र अंश पाउनेछन् ।

यो पनि थाहा पाइराख्नुस् :

- आफ्नो स्वामित्वमा रहेको सम्पत्ति कसैको माया-मोह, जालमा फसी वा करकाप वा डरधम्कीबाट प्रभावित भई सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण नगरौं । एकपटक अरुलाई हक हस्तान्तरण गरी सकेपछि, पूनः उक्त सम्पत्ति आफ्नो स्वामित्वमा ल्याउन कानूनले तपाईंलाई सहयोग गर्न सक्दैन ।
- सम्पत्तिमाथिको अधिकारले महिलाहरूलाई आर्थिक रूपमा सबल बनाउने मात्र होइन, कुनै पनि विषयमा आफ्ना निमित्त सही निर्णय लिन सक्ने आत्मबल पनि प्रदान गर्दछ ।
- सक्षम र सबल महिलाले नै आफ्नो अधिकारको सुरक्षा गर्न सक्दछन् ।

जबर्जस्ती करणी (बलात्कार)

जबर्जस्ती करणी भनेको के हो ?

कुनै पनि व्यक्तिले नाबालिकाको हकमा मञ्जुरी लिई वा नलिई र उमेर पुगेका महिलाको हकमा मञ्जुरी नलिई जबर्जस्ती यौनकार्य (करणी) गरेमा त्यसलाई जबर्जस्ती करणी भनिन्छ । साधारण बोलचालको भाषामा यसलाई बलात्कार पनि भनिन्छ ।

निम्न अवस्थाहरूमा महिलामाथि यौन सम्बन्ध राखेमा त्यसलाई जबर्जस्ती करणी भएको मानिन्छ :

- क) १८ वर्षभन्दा मुनिकी बालिकालाई निजको मञ्जुरी लिएर यौनकार्य गरेको भएतापनि त्यसलाई जबर्जस्ती करणी गरेको ठहर्छ ।
- ख) महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिई जबर्जस्ती यौनकार्य गरेमा त्यसलाई जबर्जस्ती करणी गरेको ठहर्छ ।
- ग) करकाप, अनुचित प्रभाव, डर, त्रास, भुक्त्यानमा पारी वा अपहरण गरी, बन्धक बनाई लिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी मानिने छैन । होश ठेगानमा नरहेको अवस्थामा लिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी मानिने छैन ।
- घ) गुदद्वार, मुखमा वा योनीमा लिङ्ग केही मात्र प्रवेश भएको रहेछ भने पनि त्यसलाई जबर्जस्ती करणी गरेको मानिने छ ।
- ङ) गुदद्वार वा मुखमा लिङ्ग पसाएमा वा लिङ्ग बाहेक अन्य कुनै वस्तु योनीमा प्रवेश गराएमा पनि जबर्जस्ती करणी गरेको मानिनेछ ।

जबर्जस्ती करणी गर्नेलाई कस्तो सजायको व्यवस्था गरिएको छ ?

- १० वर्षभन्दा कम उमेरका बालिकालाई जबर्जस्ती करणी गरेमा त्यस व्यक्तिलाई १६ वर्षदेखि २० वर्षसम्म कैद सजाय हुन्छ ।

- १० वर्ष वा सोभन्दा माथि तर १४ वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई जवर्जस्ती करणी गरेमा त्यस व्यक्तिलाई १४ वर्षदेखि १६ वर्षसम्म कैद सजाय हुन्छ।
- १४ वर्ष वा सोभन्दा माथि र १६ वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई जवर्जस्ती करणी गरेमा त्यस व्यक्तिलाई १२ वर्षदेखि १४ वर्षसम्म कैद सजाय हुन्छ।
- १६ वर्ष वा सोभन्दा बढी र १८ वर्षभन्दा कम उमेरकी महिलालाई जवर्जस्ती करणी गरेमा त्यस व्यक्तिलाई १० वर्षदेखि १२ वर्षसम्म कैद सजाय हुन्छ।
- १८ वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरकी महिलालाई जवर्जस्ती करणी गरेमा त्यस व्यक्तिलाई ७ वर्षदेखि १० वर्षसम्म कैद सजाय हुन्छ।

वैवाहिक बलात्कार सम्बन्धी कसूर :

वैवाहिक सम्बन्ध कायम रहेको अवस्थामा पतिले पत्नीलाई निजको मन्जुरी बेगर जवर्जस्ती यौन सम्बन्ध राखेमा गरेमा वैवाहिक बलात्कारको कसूर हुन्छ।

सजाय

पतिले पत्नीलाई जवर्जस्ती करणी गरेमा ५ वर्षसम्म कैद सजाय हुन्छ।

निम्न अवस्थामा जवर्जस्ती करणी गरेमा वैवाहिक सम्बन्ध कायम रहेको मानिने छैन, यस्तो अवस्थामा गरेको जवर्जस्ती करणी सम्बन्धी कसूरमा अन्य महिला विरुद्ध गरेको कसूर सरह सजाय हुन्छ।

क. पतिसँग मानो छुट्टिई अंश मुद्दा चलेको।

ख. पतिसँग अंश लिई छुट्टै बसेको।

ग. पतिसँग सम्बन्ध बिच्छेद मुद्दा चलेको।

अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश पीडितले निवेदन दिई माग गरेमा अदालतले यस्तो पीडित पत्नीलाई बसी आएको घर मै बस्न दिन, खानलाउन दिन, कुटपिट नगर्न तथा शिष्ट वा सभ्य व्यवहार गर्न लाउन, आवश्यक उपचार गराउन, आवश्यक देखेमा पतिलाई अलग्ग बस्न, पत्नीलाई भरण-पोषणको व्यवस्था गर्न, दुःख दिन वा सताउने कार्य नगर्न, पत्नीको हित सुरक्षाको निमित्त आवश्यक कुरा गर्न गराउन अन्तरिम आदेश दिन सक्नेछ।

हाडनाता करणी

आफ्नो जातिय समुदाय वा कुलमा चलिआएको चलनअनुसार विवाह गर्न हुने नाता सम्बन्धमा बाहेकका हाडनाताभिन्नका व्यक्तिसँग जानीजानी करणी लिनुदिनु गरेमा त्यसलाई हाडनाता करणी भनिन्छ।

आफ्नो हाडनाताभिन्न करणी गरेमा के-कति सजाय तथा जरिवाना हुन्छ ?

आफ्नो जन्म दिने आमाको करणी गर्नेलाई जन्मकैदको सजाय हुन्छ।

- आफूले जन्माएको छोरीलाई करणी गर्नेलाई जन्मकैदको सजाय हुन्छ।
- सौतिनीआमा, सौतिनी छोरी, सहोदर दिदीबहिनी, ससुराले बुहारीलाई,

बाजेले नातिनी पनातिनीलाई, जेठाजुले भाई-बुहारीलाई, देवरले भाउजूलाई करणी गरेमा ४ वर्षदेखि १० वर्षसम्म कैद र ४० हजार रुपैयाँदेखि १ लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ ।

- एकै हाँगाको तीन पुस्तासम्मको बजैलाई नाति वा पनातिले करणी गरेमा, काका वा ठूलो बुवाले भतिजीलाई, भतिजाले ठूलीआमा वा काकीलाई, ससुराले भतिजी बुहारीलाई, मामाले भान्जीलाई, भान्जाले माईजुलाई, आमातर्फका ठूलीआमा वा सानीआमालाई छोरोले, सासुलाई जुवाईले करणी गरेमा ३ वर्षदेखि ६ वर्षसम्म कैद र ३० हजार देखि ६० हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ ।
- माथि उल्लेखित नातादेखि बाहेक आफ्नो वंशका सात पुस्तासम्मका अन्य नातामा करणी भएमा हाँगो नाता र पुस्ता समेत विचार गरी १ वर्षदेखि ३ वर्षसम्म कैद १० हजारदेखि ३० हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ ।

थप सजाय

सामूहिक जबर्जस्ती करणी: सामूहिक जबर्जस्ती करणी गरेमा, ६ महिनाभन्दा बढीको गर्भवती, अशक्त वा अपाङ्ग वा शारिरीक वा मानसिक रुपमा अस्वस्थ महिलालाई वा हातहतियार देखाई जबर्जस्ती करणी गरेमा माथि उल्लेखित उमेर अनुसारको सजायमा थप ५ वर्ष कैद सजाय हुन्छ ।

हाडनाताभित्रको जबर्जस्ती करणी: कसैले हाडनाताकी महिलालाई जबर्जस्ती करणी गरेमा उमेर अनुसार जबर्जस्ती करणीमा हुने सजाय र हाडनाता करणीमा हुने सजाय समेत गरी दुवै सजाय गरिने छ ।

एच.आई.भी. पोजेटिभ तथा यौनरोग सार्ने नियतले जबर्जस्ती करणी गरेमा:

आफूलाई मानवरोग प्रतिरोधक क्षमता नष्ट गर्ने जिवाणु (एच.आई.भी. पोजेटिभ) रोग भएको थाहा पाउँदा-पाउँदै कसैले जबर्जस्ती करणी गरेको रहेछ भने त्यस्तो कसूरदारलाई १० वर्षसम्म कैद र १ लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ । त्यस्तो रोग सार्ने नियत नभई लापरवाही वा हेलचेक्राईबाट सर्न गएको रहेछ भने ३ वर्षसम्म कैद र ३ हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।

- अन्य सरुवा यौनरोग भएको थाहा पाउँदा-पाउँदै जबर्जस्ती करणी गरेमा तीन वर्षसम्म कैद र तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ ।
- पीडित आफैँ त्यस्तो रोग लागेको व्यक्तिसँग यौन सम्पर्क गर्न गएको रहेछ भने उपरोक्त कसूर गरेको मानिने छैन ।

कैद वा थुनामा रहेकी कुनै महिला विरुद्ध भएको जबर्जस्ती करणी : कैद वा थुनामा रहेकी कुनै महिलालाई सरकारी कर्मचारीले करणी गरेमा वा करणी गर्न अरु कसैलाई संयोग पारी, मिलाई दिई करणी गराएमा ३ वर्ष कैद वा अन्य कानून अनुसार पनि सजाय हुने रहेछ, भने सो सजाय समेत थप हुनेछ ।

आफ्नो संरक्षण वा सुरक्षामा रहेको व्यक्ति विरुद्ध भएको जबर्जस्ती करणी : आफ्नो संरक्षण वा सुरक्षामा रहेको व्यक्तिलाई त्यसरी संरक्षण दिने वा हेरविचार गर्ने व्यक्तिले करणी गरेमा वा करणी गर्न अरुलाई सहयोग गरेमा वा होश ठेगानमा नरहेकी वा शारीरिक वा मानसिक रोग लागी उपचार वा पुर्नस्थापना गर्न राखिएकी कुनै महिलालाई त्यस्तो उपचार वा पुर्नस्थापना गर्ने संस्थाका पदाधिकारी वा कर्मचारीले करणी गरेमा, ३ वर्ष कैद वा अन्य कानून अनुसार पनि सजाय हुने रहेछ, भने सो सजाय समेत थप हुनेछ ।

सेवाग्राही विरुद्ध भएको जबर्जस्ती करणी : सरकारी वा निजी कार्यालयमा कार्यरत वा कुनै पेशागत सेवा वा व्यवसायिक कामको लागी आएको सेवाग्राहीसँग सो कार्यालयको कर्मचारीले कार्यालयको काम गर्दा वा त्यस्तो सेवा उपलब्ध गराउँदा वा गराउने स्थानमा करणी गर्न वा करणी गर्न अरुलाई सहयोग गर्न सहयोग गरेमा चार वर्षसम्म कैद र चालिस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ, र अन्य कानून अनुसार पनि सजाय हुने रहेछ, भने सो सजाय समेत थप हुनेछ ।

यौन दुर्व्यहार सम्बन्धी कसूर : आफ्नो पति-पत्नी बाहेक अन्य व्यक्तिलाई निजको मन्जूरीबिना करणीको आशयले समातेमा वा निजको संवेदनशील अंग छोएमा वा छुन प्रयास गरेमा, निजको भित्री पोशाक खोलेमा वा खोल्ने प्रयास गरेमा निजले लगाउने भित्री पोशाक लगाउन वा फुकाल्न कुनै किसिमले बाधा गरेमा, निजलाई अस्वभाविक रूपमा कुनै एकान्त ठाउँमा लगेमा, यौन सम्बन्धी आफ्नो अंग छुन, समाउन लगाएमा, निजसँग अश्लील वा अन्य त्यस्तै प्रकारको शब्द मौखिक, लिखित वा सांकेतिक रूपमा वा विद्युतिय माध्यमबाट प्रयोग गरेमा, अश्लील चित्र वा तस्वीर देखाएमा, यौनका आशयले जिस्क्याएमा वा हैरानी दिएमा वा निजसँग अस्वभाविक अवाञ्छित वा अमर्यादित व्यवहार गरेमा यौन दुर्व्यवहारको कसूर गरेको मानिन्छ । यस्तो कसूर गर्ने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म कैद र तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ ।

यौन सम्बन्धी अन्य

कसूरहरु

बाल यौन दुरुपयोग : कसैले करणी गर्ने उद्देश्यले अस्वभाविक रूपमा एकान्तमा लगेमा, यौन सम्बन्धी अंग छुने समाउने गरेमा वा आफ्नो यौन सम्बन्धी अंग छुन समाउन लगाएमा वा अन्य अस्वभाविक यौनजन्य व्यवहार गरेमा बाल यौन दुरुपयोग कसूर गरेको मानिन्छ। यस्तो कसूर गर्ने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म कैद र तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ।

अप्राकृतिक मैथुन सम्बन्धी कसूर : कसैले कसैको मन्जूरीबिना अप्राकृतिक मैथुन गरे वा गराएमा यस्तो कसूर गर्ने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म कैद र तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ।

जबर्जस्ती करणी गर्ने व्यक्तिलाई पीडित महिलाले मारेमा के हुन्छ ?

प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो तथा अरु कसैको जिउ-ज्यान वा सम्पत्तिलाई कुनै गैरकानुनी क्षतिबाट बचाउनको लागि तत्काल कुनै काम नगरेमा बचाउन सकिदैन भन्ने मनसिब कारण स्वरूप केही गर्दा भए गरेको कुनै काम कसूर मानिने छैन। यदि कुनै पनि महिलाले आफू माथि जबर्जस्ती करणी हुने सम्मको ठूलो डर त्रास परी करणी नहुँदै वा उसै बखत केही गर्दा निज करणी गर्ने मान्छेलाई मारेमा ती महिलालाई सजाय हुँदैन।

अदालती कार्यवाही सम्बन्धमा कानूनले विशेष व्यवस्था गरेकोछ :-

(क) यौन सम्बन्धी अपराधमा बन्द इजलासको व्यवस्था :-

यौनसँग सम्बन्धित अपराधको मुद्दाको सुनुवाईमा मुद्दासँग सम्बन्धित कानून व्यवसायी, अभियुक्त, पीडित र निजको संरक्षक, अड्डाले अनुमति दिएको प्रहरी र अदालतका सम्बन्धित कर्मचारी मात्र मुद्दाको कारवाही भइरहेको इजलासमा उपस्थित हुन सक्दछन्।

(ख) पीडितको बयानमा विशेष व्यवस्था :-

जबर्जस्ती करणी मुद्दामा पीडितको बयान गराउँदा महिला कर्मचारी नभएमा समाजसेवी महिलाको रोहवरमा अन्य कर्मचारीले बयान गराउनु पर्दछ ।

जबर्जस्ती करणीमा कहाँ उजुरी गर्नुपर्दछ ?

यदि कसैलाई जबर्जस्ती करणी (बलात्कार) भएमा जबर्जस्ती करणी हुनासाथ वा भएको थाहा पाउनासाथ तुरुन्तै नजिकैको प्रहरी चौकीमा लिखित वा मौखिक उजुरी थाहा पाउने जो-सुकैले पनि गर्न सक्छ । ।

जबर्जस्ती करणीमा कहिले उजुरी गर्नुपर्दछ ? (हृदम्याद)

सकेसम्म तुरुन्तै उजुरी गर्नुपर्दछ, नभएमा जबर्जस्ती करणी भएको १ वर्षभित्रमा उजुरी दिइसक्नु पर्दछ, तर थुनामा रहेको तथा बन्धक बनाएको अवस्थामा भने मुक्ति पाएको मितिले तीन महिनाभित्र उजुरी गर्नुपर्ने छ । नत्रभने उजुरी लाग्दैन । हाडनाता करणीको हकमा भने जहिलेसुकै पनि उजुर लाग्न सक्नेछ ।

जबर्जस्ती करणीमा कसले उजुरी गर्न सक्दछ ?

जबर्जस्ती करणीमा पीडित आफैले वा पीडितको परिवार, आफन्त वा जोसुकैले उजुरी दिन सक्दछ ।

जबर्जस्ती करणी भएमा तुरुन्तै के गर्नुपर्दछ ?

- बलात्कार हुँदा लगाएको लुगा, कट्टु र यौन अंग नधुने, धोएमा प्रमाणहरु नष्ट हुन्छन् । उक्त कपडाहरु खोलेर सुरक्षित राख्ने ।
- तुरुन्तै नजिकको प्रहरी चौकी, महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्रमा गएर लिखित वा मौखिक जाहेरी दरखास्त दिने ।
- प्रहरीलाई लिएर तुरुन्तै शारीरिक परीक्षणका निम्ति अस्पताल जाने, जबर्जस्ती करणी हुँदा लगाएका कपडा समेत जाँच गराउने, बलात्कारमा डाक्टरको रिपोर्ट महत्वपूर्ण हुन्छ ।

जबर्जस्तीबाट बच्नका लागि के-कस्ता सावधानीहरू अपनाउनु पर्दछ?

- अति घनिष्ठ पुरुषसँगको मैत्री सम्बन्धबाट होशियार रहनुहोस् ।
- आफ्नो व्यक्तिगत विवरण जस्तै: नाम, ठेगाना, फोन नं फेसबुक जस्ता समाजिक संजाल मार्फत् नखोल्नुहोस् ।
- अपरिचित व्यक्तिहरूसँग आफ्नो व्यक्तिगत विवरण दिएर अनावश्यक

कुरा नगर्नुहोस् ।

- अन्धकारमय क्षेत्रमा हिंड्दा होशियार भई हिंड्नुोस्, सकेसम्म एकलै नहिंड्नुोस् ।
- जोसुकैले दिएको खानेकुरा नखानोस् वा पेय पदार्थ नपिउनुोस् र उपहार नलिनुोस् ।
- पुरुष साथीले घुम्न जाऊँ भन्दैमा जताततै एकलै घुम्न नजानोस् ।
- आफू कहिं जाँदा वा बाहिर घुम्न जाँदा परिवारलाई जानकारी दिएर मात्र जानुहोस् ।
- शिक्षकहरूलाई तथा अन्य व्यक्तिलाई पनि शरीरका अंगहरू छुन समाउन नदिनुहोस् ।
- बालबालिकालाई उनीहरूका यौन अंगहरूको बारेमा, राम्रो मनसायले गरीएको स्पर्श र नराम्रो मनसायले गरिएको स्पर्शको सम्बन्धमा जानकारी दिलाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई खुलेर बोल्ने वातावरण दिनुहोस् र उनीहरूको कुरालाई ध्यानपूर्वक सुनिदिनुहोस् ।

यो पनि थाहापाई राख्नुहोस्:

- धेरैजसो बालबालिका र किशोर-किशोरीहरूमाथि यौन शोषण गर्ने व्यक्ति प्रायः आफ्नै नजिक सम्बन्धका व्यक्तिहरू हुने गर्छन् ।
- आफूमाथि कसैले यौन शोषण गरिरहेको छ भने त्यो कुरा लुकाउनु हुँदैन । आफ्नो विश्वासका साथी अथवा अभिभावकलाई भनिहाल्नु पर्दछ ।
- कसैले बलात्कार गर्न लागेमा कराएर, हल्ला गरेर अरुको ध्यान आकर्षण गरिहाल्नु पर्दछ ।
- बलात्कारबाट पीडित महिलालाई पूनर्स्थापना गर्न, बलात्कारीलाई सजाय दिन र पीडितलाई न्याय दिलाउन सहयोग गरौं ।

गाली बेइज्जती

गाली

कसैले कसैलाई होच्याउने नियतले बोली वा वचनले अपमानजनक शब्द प्रयोग गरेमा निजले गाली गरेको मानिन्छ ।

सजाय

यस्तो कसूर गर्ने व्यक्तिलाई १ वर्षसम्म कैद वा १० हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ ।

बेइज्जती

अरुको ईज्जतमा धक्का पुर्याउने नियतले वा धक्का पुग्नसक्छ भन्ने जानजानी वा विश्वास गर्ने मनासिव कारण भई लेखेर, आचरण, चिन्ह वा जुनसुकै तवरले त्यस्तो व्यक्तिलाई अरुको दृष्टिमा निजको चरित्र, आचरण नैतिकता वा ख्यातिलाई होच्याउने गर चरित्रहत्या गरेमा, दोष लगाएमा वा प्रचार-प्रसार, प्रकाशन गरेमा कसैको बेइज्जती हुने चिज जानी-जानी बिक्री वितरण गरिएमा, ब्यङ्ग गरी वा घुमाउरो तवरले कुनै आक्षेप लगाएमा बेइज्जती गरेको मानिन्छ ।

सजाय

- यस्तो कसूर गर्ने व्यक्तिलाई २ वर्षसम्म कैद र २० हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ ।
- विद्युतिय वा आमसञ्चार माध्यमबाट बेइज्जती गरे गराएमा थप १ वर्ष कैद र दश हजार जरिवाना हुनेछ ।

क्षतिपूर्ति

कसैले कसैको बेइज्जती गरेको ठहरिएमा कसूरको गाम्भिर्यता, व्यक्तिको प्रतिष्ठामा पर्न गएको असर समेतलाई विचार गरी मनासिव क्षतिपूर्ति र मुद्दामा लागेको खर्च समेत भराउनु पर्छ ।

उजुरी लाग्ने निकाय

गाली बेइज्जती भएमा जिल्ला अदालतमा फिराद दिनुपर्दछ ।

हृदय्याद

यो ऐन अन्तर्गत मुद्दा चलाउनु पर्ने कारण भएमा त्यस्तो कारण परेको मितिले ३ महिनाभित्र नालिस दिनुपर्दछ, र यस्तो कसूर गर्नेलाई ५० हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।

बोक्सा वा बोक्सीको आरोप सम्बन्धी कसूर

- बोक्सा वा बोक्सीको आरोप लगाउने वा
- बोक्सा वा बोक्सीको आरोप लगाई बसोबास गरेको ठाउँबाट निकाला गर्ने,
- सामाजिक बहिष्कार गर्ने वा
- अन्य जुनसुकै काम गरी क्रुर, अमानविय वा अपमानजन्य व्यवहार गर्ने ।

सजाय:

यस्तो कसूर गर्ने व्यक्तिलाई ५ वर्षसम्म कैद र ५० हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।

घरेलु हिंसा (कसूर र सजाय) ऐन, २०६६

सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था

घरेलु हिंसा भनेको के हो ?

“घरेलु हिंसा” भन्नाले कुनै व्यक्तिले घरेलु सम्बन्ध भएको अर्को कुनै व्यक्तिलाई दिएको शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा आर्थिक यातना सम्भन्धि र सो शब्दले गाली गर्ने तथा भावनात्मक चोट पुऱ्याउने अन्य कुनै कार्यलाई समेत जनाउँछ ।

घरेलु हिंसा सम्बन्धी ऐनले कस्ता प्रकारका हिंसालाई दण्डनिय मानेको छ ?

घरेलु हिंसा सम्बन्धी ऐनले निम्न चार प्रकारका हिंसालाई दण्डनीय मानेकोछ ।

१) शारीरिक हिंसा :

कुटापिट गर्ने, गैर कानुनी थुनामा राख्ने, शारीरिक चोट पुऱ्याउने, तेजाव वा त्यस्तै अन्य प्रकारका अन्य पदार्थ छर्किई वा सो पदार्थले पोली, दली, घसी, जीउमा पीडा पुऱ्याउने वा अनुहार वा शरीरको कुनै अंग कुरूप पारिदिने वा यस्तै अन्य कुनै काम गर्ने वा गराउने कार्य शारीरिक हिंसा हो ।

२) मानसिक हिंसा :

शारीरिक हिंसाको डर, धाक देखाउने वा धम्की दिने, त्रासपूर्ण व्यवहार गर्ने, गाली-गलौज गर्ने, भुठ्ठा बात लगाउने, घरबाट निकाला गर्ने, वैचारिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, प्रथा, परम्पराका आधारमा भेदभाव गर्ने रूप-रंग शारीरिक वनावट तथा कुनै रोग लागेको आधारमा अपमानित गर्ने, मानसिक सन्तुलत गुमाउने, आत्महत्या गर्न दुरुत्साहन गर्ने वा आत्महत्या गर्ने परिस्थिती खडा गर्ने हदसम्मको कार्य मानसिक हिंसा हुन् । यो शब्दले मानसिक तथा भावनात्मक चोट पुग्न सक्ने अन्य काम समेतलाई जनाउँछ ।

३) यौनजन्य हिंसा:

यौनजन्य प्रकृतिको दुर्व्यवहार, अपमान, हतोत्साह वा आत्मसम्मानमा चोट पुऱ्याउने वा सुरक्षित यौन स्वास्थ्यमा आघात पुग्ने कुनै पनि कार्य यौनजन्य हिंसा हुन् ।

४) आर्थिक हिंसा

महिलालाई सगोल वा निजी सम्पत्तिको प्रयोग गर्न नदिनु, रोजगारी वा आर्थिक स्रोत वा साधनको पहुँच वा प्रयोगबाट बञ्चित गरिनु, महिलाको हकमा दाईजो माग गर्ने, दाईजो ल्याउन दबाव दिने, दाईजो नल्याएको कारणबाट घृणा, हेला तथा तिरस्कार गर्नुलाई समेत आर्थिक हिंसा भनिन्छ ।

कसले गरेको हिंसालाई घरेलु हिंसा भनिन्छ ?

कानूनले निम्न तलका सम्बन्धलाई घरेलु सम्बन्धभित्र पर्ने व्यक्तिहरु भनेर उल्लेख गरेको छ । यसरी घरेलु सम्बन्ध भएको व्यक्तिले गरेको हिंसालाई घरेलु हिंसा भनिन्छ :

- वंशज,
- विवाह,
- धर्म पुत्र/पुत्री
- संयुक्त परिवारको सदस्य
- आश्रित वा कामदारको रूपमा एकै परिवारमा बसेका व्यक्तिहरुका बीचमा भएको वा हुन सक्ने सम्बन्धलाई राखिएको छ ।
- सँगै बसेका जोडी वा अंश लिई वा नलिई भिन्न बसेका पति वा पत्नी समेतलाई जनाउँछ ।

घरेलु हिंसा भएमा कसले र कहाँ उजुरी दिने ?

घरेलु हिंसा भएको, भैरहेको वा हुन लागेको थाहा पाउने जुनसुकै व्यक्तिले सो सम्बन्धी विवरण खुलाई निवेदन दिन सक्नेछ । घरेलु हिंसा भएमा पीडितले निम्न चार निकायहरु मध्ये कुनै एकमा उजुरी गर्न सक्नेछ ।

१) प्रहरी कार्यालय

प्रहरी कार्यालयमा उजुरी दर्ता भएकोमा प्रहरी कार्यालयले बाटोको म्याद बाहेक चौबीस घण्टाभित्र पीडकलाई भिकाई र अटेर गरे पक्राउ गरी तुरुन्त बयान गराउनु पर्नेछ ।

२) राष्ट्रिय महिला आयोग

राष्ट्रिय महिला आयोगमा दर्ता भएको उजुरी सम्बन्धी कारवाही

- जाँचबुझ गर्ने,
- मेलमिलाप गर्न सक्ने,
- सिफारिस वा अनुगमन गर्ने,

३) स्थानीय तह (गा.पा./न.पा./वडा कार्यालय)

- स्थानीय तहमा उजुरी दर्ता भएकोमा बाटोको म्याद बाहेक चौबीस घण्टाभित्र पीडकलाई भिकाई र अटेर गरे पक्राउ गरी तुरुन्त बयान गराउनु पर्नेछ ।

४) अदालत

- उजुरी प्राप्त भएमा अदालतले सोही उजुरीको आधारमा यस ऐन बमोजिम कारवाही र किनारा गनुपर्नेछ ।
- यसरी उजुरी परेपछि स्थानिय तह वा प्रहरी कार्यालयले पीडितले चाहेमा उजुरी परेको ३० दिनभित्र दुवै पक्षबीच मेलमिलाप गराईदिनु पर्छ । यदि मेलमिलाप हुन नसकेमा प्रहरी कार्यालय वा स्थानीय तह (गा.पा./नगरपालिका) ले उजुर गर्ने व्यक्तिको सहमति भएमा मेलमिलाप गर्ने म्याद (३० दिन) सकिएको मितिले १५ दिनभित्रमा उजुरी र प्रमाण कागजसहित जिल्ला अदालतमा पठाइदिनु पर्छ ।

संरक्षणात्मक आदेश भनेको के हो ?

पीडित व्यक्तिले अदालतमा उजुरी दिइसकेपछि अदालतलाई नीज तथा नीजसँग आश्रितको जीउज्यानको सुरक्षा वा संरक्षणको आवश्यकता छ भन्ने लागेमा अदालतले उजुरीको अन्तिम निर्णय नभएसम्मका लागि संरक्षणात्मक आदेश दिनसक्नेछ ।

अदालतले यस्तो आदेश पीडित व्यक्तिलाई आफू बसेको घरैमा बसोबास गर्न दिने, खान-लाउन दिने, कुटपिट नगर्ने, शिष्ट र सभ्य व्यवहार गर्ने, पीडितलाई शारीरिक, मानसिक चोट पुगेको भएमा उचित उपचार गराउन तथा उपचारको लागि रकम उपलब्ध गराउन, पीडक र पीडित एकै ठाउँमा बस्न उपयुक्त नदेखिएमा पीडकलाई अलग बस्ने व्यवस्था गर्न र त्यसरी अलग बस्दा पीडितको लागि भरण-पोषणको व्यवस्था गर्न, गाली-बेइज्जती नगर्ने, धम्की नदिने, पीडित बसेको ठाउँमा वा बाटो-घाटोमा वा कार्यालयमा गई कुनै किसिमको सञ्चार माध्यमबाट दुःख नदिनु भनी घरेलु हिंसा गर्ने व्यक्तिको नाममा दिनसक्नेछ। पीडितका अतिरिक्त नाबालक वा निजसँग आश्रितलाई समेत कुनै संरक्षण दिन आवश्यक देखिएमा अदालतले आदेश दिन सक्नेछ।

उजुरी पछि चाल्नु पर्ने कदमहरू

- जाँचबुझ
- पीडकलाई भिकाउने (अटेर गरी बसेमा पक्राउ गर्न सक्ने)
- पीडितको घाउ जाँच सम्बन्धी व्यवस्था गर्नुपर्ने
- तत्काल पीडितको सुरक्षा व्यवस्था मिलाउनु पर्ने
- मेलमिलाप सम्बन्धी व्यवस्था
- मेलमिलापको समय

घरेलु हिंसामा उजुरी गर्ने हदम्याद कति हुन्छ ?

कसूर भए गरेको मितिले ९० दिनभित्र उजुरी दिनु पर्नेछ।

घरेलु हिंसामा के-कति सजाय हुन्छ ?

- घरेलु हिंसा गरेमा: कसैले घरेलु हिंसा गरेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई रु. ३ हजारदेखि रु. २५ हजारसम्म जरिवाना वा ६ महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ।
- घरेलु हिंसाको उद्योग गरेमा, दुरुत्साहन गर्ने वा मतियार हुनेलाई मुख्य कसूरदारलाई हुने सजायको आधा सजाय हुनेछ।
- पटक पीडकको हकमा: एक पटक घरेलु हिंसाको कसूरमा सजाय पाइसकेको व्यक्तिले पूनः सोही कसूर गरेमा पटकैपिच्छे, दोब्बर सजाय हुनेछ।
- सार्वजनिक जवाफदेहिको पदमा बहाल रहेको कुनै व्यक्तिले आफ्नो पत्नी, जेष्ठ नागरिक, अपांगता भएका व्यक्ति, नाबालक वा गर्भवती महिला विरुद्ध यस ऐन बमोजिमको कसूर गरेमा निजलाई थप १०

प्रतिशत सजाय हुन्छ ।

- अदालतको अन्तरिम संरक्षणको आदेश पालना नगरेमा : अदालतले प्रदान गरेको आदेश पालन नगर्ने व्यक्तिलाई रु. २ हजारदेखि रु. १५ हजारसम्म जरिवाना वा ४ महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ ।

घरेलु हिंसाका पीडितले के-कस्ता अधिकारहरू प्राप्त गर्न सक्नेछन् ?

- घरेलु हिंसाको पीडितले अनुरोध गरेमा जिल्ला कानुनी सहायता मार्फत् निशुल्क कानुनी सहायता पाउनेछन् ।
- घरेलु हिंसाको पीडितले घरेलु हिंसाको प्रकृति, मात्रा, पीडितलाई पुगेको पीडा, पीडक र पीडितको आर्थिक तथा सामाजिक हैसियतको आधारमा मनासिब माफिकको क्षतिपूर्तिको प्राप्त गर्न सक्नेछन् ।
- घरेलु हिंसाको पीडितको उपचारको लागि लागेको खर्च पीडकले बेहोर्नुपर्नेछ ।
- संक्षिप्त कार्यविधि अपनाईनेछ ।
- पीडितले अनुरोध गरेमा मुद्दाको कारवाही तथा सुनुवाई बन्द ईजलासमा हुनेछ ।
- पीडितले चाहेमा अन्य कानून व्यवसायी राख्न सक्नेछ ।
- पीडितलाई तत्काल सुरक्षा प्रदान गर्न तथा उपचारको क्रममा अलग्गै बस्न सेवा केन्द्रमा बस्नुका साथै आवश्यकता कानुनी सहायता, मनोविमर्श सेवा, मनोवैज्ञानिक सेवा तथा आर्थिक सहायता प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

यो पनि थाहापाई राख्नुहोस्

अङ्ग-भङ्ग गरेको वा तेजाब वा त्यस्तै अन्य प्रकारका अन्य पदार्थ छर्किई वा सो पदार्थले पोली, डामी, दली, घसी, जीउमा पीडा पुर्याउने वा अनुहार वा शरीरको कनै अङ्ग कुरूप पारिदिने गरी भएको शारीरिक यातना सम्बन्धी घरेलु हिंसाको कसूर भएको, भईरहेको वा हुन लागेको थाहा पाउने व्यक्तिले नजिकको प्रहरी कार्यालयमा जाहेरी दिन सक्नेछ । यस्तो मुद्दामा नेपाल सरकार बादी हुनेछ ।

बैदेशिक रोजगार ऐन २०६४ ले गरेका कानुनी व्यवस्था

बैदेशिक रोजगार भन्नाले केलाई जनाउँछ ?

“बैदेशिक रोजगार” भन्नाले कामदारले विदेशमा पाउने रोजगारलाई जनाउँछ ।

बैदेशिक रोजगारमा जानको लागि उमेर कति हुनुपर्दछ ?

अठार वर्ष उमेर पूरा गरेको हुनुपर्दछ ।

लैङ्गिक समानता तथा विशेष सुविधा सम्बन्धी ऐनले के-कस्ता व्यवस्था गरेको छ?

- बैदेशिक रोजगारमा कामदार पठाउँदा लैङ्गिक विभेद नगरिने तर रोजगारदाता संस्थाबाट पुरुष वा महिला कामदारमध्ये कुनै एकको मात्र माग भई आएकोमा प्राप्त मागपत्र बमोजिमका कामदार बैदेशिक रोजगारमा पठाउन बाधा नपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- बैदेशिक रोजगारमा जाने महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, उत्पीडित, दैवीप्रकोप पीडित तथा दुर्गम क्षेत्रका व्यक्तिको हकमा नेपाल सरकारले तोके बमोजिमको संख्यामा महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, उत्पीडित वर्ग, पिछ्छडिएको क्षेत्र तथा वर्ग एवं दुर्गम क्षेत्रका व्यक्तिलाई आरक्षण प्रदान गर्नुपर्ने विशेष सुविधाको प्रावधान छ ।

पूर्वस्वीकृति र कामदार छनौट सम्बन्धी ऐनले कस्तो व्यवस्था गरेको छ ?

- पूर्वस्वीकृति लिनुपर्ने : रोजगारदाता संस्थासँग भएको सम्झौता वा सहमतिका आधारमा इजाजतपत्रवालाले सम्पूर्ण विवरण खुलाई वैदेशिक रोजगारमा कामदार पठाउनु पूर्वस्वीकृतिका लागि विभाग समक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ ।
- विज्ञापन प्रकाशन गर्नुपर्ने: स्वीकृति प्राप्त भएपछि, इजाजतपत्रवालाले तोकिए बमोजिमको विवरण खुल्ने गरी कामदार छनौट गर्न नेपाली भाषामा प्रकाशन हुने कुनै राष्ट्रियस्तरको दैनिक पत्रिकामा कम्तीमा सात दिनको म्याद दिई विज्ञापन प्रकाशन गर्नु पर्नेछ ।
- कामदारको छनौट गरी सूची तयार गर्नु पर्ने: निवेदकको योग्यता तथा अनुभव र तोकिए बमोजिमको अन्य कुराका आधारमा इजाजतपत्रवालाले कामदारको छनौट गरी छनौट भएका व्यक्तिको सूची तयार गरी

त्यस्तो सूची इजाजतपत्रवालाको कार्यालयको सूचना पाटीमा टाँस गर्नु पर्नेछ र सोको एकप्रति विभाग समक्ष पेश गर्नुपर्नेछ ।

- राहदानी विदेश लैजान स्वीकृति लिनुपर्ने:

श्रम स्वीकृतिको निस्सा लिनका लागि के-कस्ता विवरण कागजात विभाग समक्ष पेश गर्नुपर्नेछ ?

- क) कुनै कामको लागि सीपमूलक तालिम आवश्यक पर्ने भए त्यस्तो तालिम लिएको प्रमाण-पत्र र अभिमुखीकरण तालिमको प्रमाण-पत्र,
  - (ख) निरोगिताको प्रमाण-पत्र,
  - (ग) बीमा गरेको प्रमाण-पत्र,
  - (घ) इजाजतपत्रवाला र कामदारबीच भएको करार,
  - (ङ) रोजगारदाता संस्था र कामदारबीच भएको करार,
  - (च) कामदारले इजाजतपत्रवालालाई तिरेको रकमको रसिद वा बैङ्क भौचर,
  - (छ) तोकिए बमोजिमका अन्य कुराहरु ।
- (२) पेश भएको विवरण जाँचबुझ गर्दा विवरणसँग दुरुस्त देखिएमा विभागले तीन दिनभित्र त्यस्ता कामदारको राहदानीमा श्रम स्वीकृतिको निस्सा (स्टिकर) लगाई दिनेछ ।

वैदेशिक रोजगारमा कति अवधिभित्रमा पठाउनु पर्नेछ र नपठाएमा के हुन्छ ?

- इजाजतपत्रवालाले सम्बन्धित मुलुकमा प्रवेश गर्ने अवधि कितान भएकोमा सो अवधिभित्र र अवधि कितान नभएकोमा तीन महिनाभित्र सम्बन्धित कामदारलाई वैदेशिक रोजगारमा पठाउनु पर्नेछ । म्यादभित्र कामदारलाई वैदेशिक रोजगारमा पठाउनु नसकेमा सम्बन्धित इजाजतपत्रवालाले सम्बन्धित कामदारबाट बुझिलिएको रकम र सो रकममा वार्षिक बीस प्रतिशतले हुने ब्याजको रकम समेत जोडी तीस दिनभित्र फिर्ता गर्नुपर्नेछ ।
- कुनै कामदारले प्रवेशाज्ञा प्राप्त भइसकेपछि वैदेशिक रोजगारमा जान इन्कार गरेमा वा असमर्थ भएमा इजाजतपत्रवालाले कामदारलाई रकम फिर्ता गर्दा प्रवेशाज्ञा शुल्क मात्र कट्टा गरी बाँकी हुन आउने रकम फिर्ता गर्नुपर्नेछ ।
- तर पूर्वस्वीकृति लिई विज्ञापन गरेभन्दा फरक शर्तको कारणले कामदारले जान इन्कार गरेको अवस्थामा प्रवेशाज्ञा शुल्क कट्टा गर्न पाइने छैन ।

सामाजिक सुरक्षा तथा कल्याणकारी कोषको भनेको के हो ?

वैदेशिक रोजगारमा गएका तथा वैदेशिक रोजगारबाट फर्किआएका कामदार तथा निजको परिवारको सामाजिक सुरक्षा तथा कल्याणको लागि बोर्ड मातहत रहने गरी स्थापना भएको वैदेशिक रोजगार कल्याणकारी कोषलाई सामाजिक सुरक्षा तथा कल्याणकारी कोष भनिन्छ ।

सामाजिक सुरक्षा तथा कल्याणकारी कोषको प्रयोग केका लागि गरिन्छ ?

सामाजिक सुरक्षा तथा कल्याणकारी कोषको प्रयोग निम्न कार्यका लागि गरिन्छ ।

- वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारलाई सीपमूलक तालिम प्रदान गर्न,
- कामदारको अङ्ग-भङ्ग भई वा करार बमोजिमको सुविधा नपाएको कारणबाट कामदार अलपत्र परी त्यस्तो कामदार स्वदेश फिर्ता हुनुपर्ने स्थितिको कारणबाट कामदारलाई स्वदेश फिर्ता गराउन, क्षतिपूर्ति दिन र त्यसरी फिर्ता आएका कामदार वा निजको परिवारलाई आर्थिक सहयोग प्रदान गर्न,
- वैदेशिक रोजगारबाट फर्केका कामदारको लागि रोजगारमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न,
- वैदेशिक रोजगारका लागि विदेश गएको अवस्थामा कामदारको मृत्यु भई शव अलपत्र परी नेपाल ल्याउन र निजको परिवारलाई आर्थिक सहयोग प्रदान गर्न,
- वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन सम्बन्धी कार्य गर्न ।

उजुरी गर्ने हदम्याद कति हुन्छ ?

वैदेशिक रोजगारमा गएको कामदार स्वदेश आइपुगेको मितिले एक वर्षभित्र उजुर दिने हदम्याद तोकेको छ ।

वैदेशिक रोजगारमा उजुरीको प्रक्रिया कस्तो हुन्छ ? र पीडितलाई कस्तो क्षतिपूर्तीको व्यवस्था गरिएको छ ?

- रोजगारदाता संस्थाले सम्झौतामा तोकिए बमोजिमको शर्त अनुसार रोजगार उपलब्ध नगराएमा सोको प्रमाण सहित कामदार वा निजको प्रतिनिधिले विभाग समक्ष क्षतिपूर्ति पाउनका लागि उजुरी गर्न सक्नेछ । परेको उजुरीउपर आवश्यक जाँचबुझ गर्दा व्यहोरा मनासिब देखिएमा विभागले इजाजतपत्रवालालाई वैदेशिक रोजगारमा जान लागेको सम्पूर्ण खर्चको क्षतिपूर्ति भराई दिने आदेश दिन सक्नेछ ।

- विभागले गरेको निर्णयउपर चित्त नबुभ्ने पक्षले निर्णय भएको मितिले पैतीस दिनभित्र नेपाल सरकार समक्ष पुनरावेदन गर्न सक्नेछ ।
- वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणले गरेको निर्णयमा चित्त नबुभ्ने पक्षले निर्णय भएको मितिले पैतीस दिनभित्र सर्वोच्च अदालत समक्ष पुनरावेदन गर्न सक्नेछ ।

विभाग समक्ष उजुरी गर्न सकिने विषयमा सम्बन्धित प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष समेत उजुरी दिन सकिनेछ र यस्तो उजुरी ईजाजत पत्र प्राप्त संस्था उपर परेकोमा सात दिनभित्र विभाग समक्ष पठाउनुपर्नेछ । तर उजुरी व्यक्ति उपर परेमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले जान्चबुभ् गरी कामदार र निजको प्रतिनिधिलाई क्षतिपूर्ति भराई दिनुपर्ने देखिएमा दुवै पक्षबीच छलफल गराई क्षतिपूर्ति भराईदिने गरी मेलमिलाप गराउन सक्नेछ, र मेलमिलाप गराएको जानकारी विभागलाई दिनुपर्नेछ । मेलमिलाप हुन नसकेमा वा मेलमिलाप गराउन नमिल्ने प्रकतिको देखिएमा सक्कलै उजुरी आवश्यक कारवाहीको लागि विभागमा पठाउनु पर्नेछ । (उजुरी हुलाक वा विद्युतिय माध्यमबाट समेत दिन सकिनेछ)

वैदेशिक रोजगारको कस्तो कसूर र दण्ड सजायको व्यवस्था गरिएको छ ?

- **इजाजतपत्र नलिई वैदेशिक रोजगार व्यवसाय सञ्चालन गरेमा :** कसैले इजाजतपत्र नलिई वैदेशिक रोजगार व्यवसाय सञ्चालन गरेमा वा कसैलाई वैदेशिक रोजगारमा लगाई दिन्छु भनी भुट्टो आश्वासन दिई वा प्रलोभन देखाई वैदेशिक रोजगारीमा लगाई दिने उद्देश्यले कुनै रकम लिएमा वा विदेश पठाएमा त्यसरी लिएको रकम र सोको पचास प्रतिशतले हुने रकम हर्जाना बापत असूल गरी त्यस्तो व्यक्तिलाई विदेश जान र आउन लागेको खर्च समेत भराई निजलाई तीन लाख रुपैयाँदेखि पाँच लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र तीन वर्षदेखि सात वर्षसम्म कैद हुनेछ । विदेश पठाई नसकेको भए सो सजायको आधा सजाय हुनेछ ।
- **इजाजतपत्रवालाले स्वीकृति नलिई कामदार पठाएमा :** कुनै इजाजतपत्रवालाले विभागबाट स्वीकृति नलिई कामदार विदेश पठाएमा वा कुनै इजाजतपत्रवालाले कसैलाई वैदेशिक रोजगारमा लगाइदिनेछु

भनी भुट्टो आशवासन दिई वा प्रलोभन देखाई कुनै रकम लिई विदेश नपठाएमा त्यसरी लिएको रकम र सोको पचास प्रतिशतले हुने रकम भराई त्यस्तो इजाजतपत्रवालालाई तीन लाख रुपैयाँदेखि पाँच लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र तीन वर्षदेखि सात वर्षसम्म कैद हुनेछ, र त्यस्तो इजाजतपत्रवालाको इजाजतपत्र समेत रद्द हुनेछ ।

- **नाबालिगलाई बैदेशिक रोजगारमा पठाएमा** : त्यस्तो इजाजतपत्रवालालाई तीन लाख रुपैयाँदेखि पाँच लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र तीन वर्षदेखि सात वर्षसम्म कैद हुनेछ ।
- **सरकारले खुला नगरेका मुलुकमा कामदार पठाएमा** : वैदेशिक रोजगारका लागि कामदार पठाउन नेपाल सरकारले खुला नगरेको मुलुकमा कुनै इजाजतपत्रवालाले कुनै कामदार पठाएमा वा खुला गरेको मुलुकको प्रवेशाज्ञा लिई खुला नगरेको मुलुकमा पठाएमा त्यसरी कामदार पठाउने इजाजतपत्रवालालाई तीन लाख रुपैयाँदेखि सात लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र तीन वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म कैद हुनेछ । कामदार पठाउन रकम असुल गरिसकेको तर कामदार पठाई नसकेको भए आधा सजाय हुनेछ ।
- **लिखत वा प्रतिवेदन लुकाएमा वा हेरफेर गरेमा**: (१) कुनै इजाजतपत्रवालाले जानी-जानी यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम बमोजिम राख्नुपर्ने कुनै लिखत वा प्रतिवेदन लुकाएमा वा कुनै कुरा हेरफेर गरेमा वा भुट्टा व्यहोरा पारेमा वा भुट्टा व्यहोरा तयार गर्न लगाएमा निजलाई एक लाख रुपैयाँदेखि तीन लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र छ महिनादेखि एक वर्षसम्म कैद हुनेछ । (२) उपदफा (१) बमोजिम सजाय पाएको इजाजतपत्रवालाले पूनः सो सजाय पाउने ठहरिएमा दोब्बर सजाय गरी निजले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र रद्द गरिनेछ ।
- **अनुमतिबिना शाखा कार्यालय खोलेमा** : कुनै इजाजतपत्रवालाले विभागको अनुमति नलिईकन शाखा कार्यालय खोलेमा विभागले प्रत्येक शाखाका लागि त्यस्तो इजाजतपत्रवालालाई दुई लाख रुपैयाँका दरले जरिवाना गरी उक्त कार्यालय बन्द गर्ने आदेश दिन सक्नेछ ।
- **विज्ञापन प्रकाशन नगरेमा** : कुनै इजाजतपत्रवालाले विज्ञापन प्रकाशन नगरेमा वा विभागको स्वीकृतिबिना विज्ञापन प्रकाशन गरेमा विभागले त्यस्तो इजाजतपत्रवालालाई पचास हजार रुपैयाँ जरिवाना गरी त्यस्तो

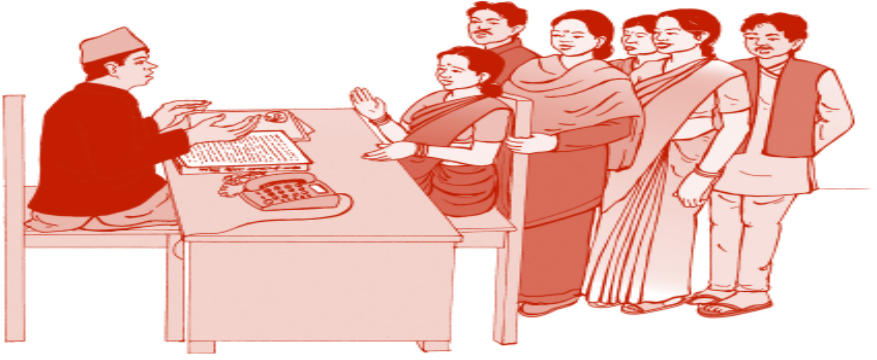
विज्ञापन रद्द गर्न लगाउने छ । विज्ञापन प्रकाशन गर्दा दफा १५ बमोजिम प्राप्त स्वीकृति अनुसार खुलाउन पर्ने विवरण नखुलाएमा विभागले पूनः सच्याई विज्ञापन प्रकाशन गर्न लगाउनेछ ।

- **छनौट सूची प्रकाशन नगरेमा :** कुनै इजाजतपत्रवालाले कामदारको छनौट सूची प्रकाशन नगरेमा वा प्रकाशन गरेपनि विभागलाई जानकारी नदिएमा त्यस्तो इजाजतपत्रवालालाई विभागले पचास हजार रुपैयाँ जरिवाना गरी पूनः छनौट सूची प्रकाशन गर्ने आदेश दिन सक्नेछ ।
- **रकम फिर्ता गर्न वा क्षतिपूर्ति दिन इन्कार गरेमा :** (१) कुनै इजाजतपत्रवालाले दफा २० को उपदफा (२) बमोजिमको समयभित्र सोही उपदफामा उल्लिखित रकम फिर्ता नगरेमा वा दफा ३६को उपदफा (२) बमोजिमको क्षतिपूर्ति दिन इन्कार गरेमा विभागले दफा ११ बमोजिम इजाजतपत्रवालाले राखेको नगद धरौटीबाट सम्बन्धित कामदारलाई त्यस्तो रकम फिर्ता गराई वा क्षतिपूर्ति भराई एक लाख रुपैयाँ जरिवाना गर्न र इजाजतपत्र रद्द गर्न सक्नेछ । (२) उपदफा (१) बमोजिम रकम फिर्ता गराइएको वा क्षतिपूर्ति भराइएकोमा इजाजतपत्रवालाले दफा ११ बमोजिम राखेको नगद धरौटी रकमबाट सम्बन्धित कामदारलाई रकम फिर्ता गर्दा वा क्षतिपूर्ति भराउँदा नपुग भएमा विभागले त्यस्तो नपुग हुन गएको रकम बुझाउनको लागि इजाजतपत्रवालालाई साठी दिनको म्याद दिनेछ र सो म्यादभित्र रकम नबुझाएमा इजाजतपत्रवालाको जायजेथाबाट सो रकम असूलउपर गरिनेछ ।
- **इजाजतपत्रवालाले व्यक्तिगत रूपमा कामदार पठाएमा :** कुनै इजाजतपत्रवालाले व्यक्तिगत रूपमा कामदार पठाएमा त्यस्तो इजाजतपत्रवालालाई एक लाख रुपैयाँदेखि तीन लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना वा इजाजतपत्र रद्द वा दुवै सजाय हुनेछ ।
- **प्रवेशाज्ञा शुल्क, सेवा शुल्क तथा प्रवर्द्धन खर्च बढी लिएमा :** कुनै इजाजतपत्रवालाले निःशुल्क प्रवेशाज्ञा प्राप्त भएकोमा सो बापतको शुल्क लिएमा वा तोकिएभन्दा बढी शुल्क वा खर्च लिएमा सो नलाग्ने वा बढी लिएको शुल्क वा खर्च विभागले सम्बन्धित व्यक्तिलाई फिर्ता गर्न लगाई त्यस्तो इजाजतपत्रवालालाई एक लाख रुपैयाँ जरिवाना गर्नेछ ।

- **आदेश वा निर्देशन पालना नगरेमा :** यस परिच्छेदमा लेखिएदेखि बाहेक यो ऐन र यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम, आदेश वा निर्देशन पालना नगर्ने इजाजतपत्रवालालाई विभागले पहिलो पटक सचेत गराउने, दोस्रो पटक पचास हजार रुपैयाँ जरिवाना र तेस्रो पटक पनि सोही कसूर दोहोर्‍याएमा एक लाख रुपैयाँ जरिवाना गरी इजाजतपत्र रद्द गर्न सक्नेछ ।
- **करार विपरीत कार्य गरे गराएमा :** कुनै इजाजतपत्रवालाले कुनै कामदारसँग एउटा कम्पनीमा काम गर्ने भनी करार गरी सोभन्दा कम पारिश्रमिक र सुविधा पाउने गरी वा कामको प्रकृति नै फरक पारी अर्को कम्पनीमा काम लगाएमा वा जुन कामको लागि वैदेशिक रोजगारमा पठाएको हो, सो काममा नलगाई अर्को काममा लगाएमा वा जति पारिश्रमिक र सुविधा दिने भनी लगेको हो सोभन्दा कम पारिश्रमिक र सुविधामा काम लगाएमा विभागले इजाजतपत्रवालालाई एक लाख रुपैयाँ जरिवाना गर्नेछ र जति पारिश्रमिक र सुविधा कम दिएको हो सो रकम विभागले इजाजतपत्रवालाबाट कामदारलाई भराइदिनु पर्नेछ ।
- **मतियारलाई सजाय :** यस ऐन बमोजिमको कसूरमा मतियार हुने वा त्यस्तो कसूर गर्न दुरुत्साहन गर्ने व्यक्तिलाई सोही कसूर गरे बापत हुने सजायको आधा सजाय हुनेछ ।
- **प्रमुख भई काम गर्ने व्यक्तिलाई सजाय हुने :** कुनै फर्म, कम्पनी, संस्था वा इजाजतपत्रवालाले यस परिच्छेद बमोजिम सजाय हुने कसूर गरेकोमा त्यस्तो कसूर गर्ने पदाधिकारी वा कर्मचारी पहिचान भएकोमा त्यस्तो पदाधिकारी वा कर्मचारीलाई र सो पदाधिकारी वा कर्मचारी पहिचान हुन नसकेकोमा कसूर हुँदाका बखत त्यस्तो फर्म, कम्पनी, संस्था प्रमुख भई काम गर्ने व्यक्तिलाई सजाय हुनेछ ।
- **पुनः इजाजतपत्र जारी नगरिने :** यस परिच्छेद बमोजिम कुनै इजाजतपत्रवालाको इजाजतपत्र रद्द गरिएपछि पुनः सोही संस्था र सोही सञ्चालकको नाममा इजाजतपत्र जारी गरिने छैन ।

जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता ऐन), २०३३ ले गरेका व्यवस्थाहरू

- १. व्यक्तिगत घटना दर्ता भनेको के हो ?**
मानिसको जीवनमा घट्ने व्यक्तिगत घटनाहरू जस्तै: कुनै व्यक्तिको जन्म, मृत्यु, विवाह, सम्बन्ध बिच्छेद तथा बसाई सराईलाई स्थानिय निकायमा रहेको स्थानिय पञ्जिकाधिकारी (तोकिएको अधिकारी)को मा गई दर्ता गराई प्रमाण-पत्र लिने कार्यलाई **व्यक्तिगत घटना दर्ता** भनिन्छ ।
- २. स्थानिय पञ्जिकाधिकारी कसलाई भनिन्छ ?**
वडा सचिव वा वडा सचिव नभएको अवस्थामा पञ्जिकाधिकारीको सहमतिमा सचिवले तोकेको स्थानिय कर्मचारी ।
- ३. कहिले दर्ता गराउने? (समय अवधि)**
घटना घटेको ३५ दिनभित्र तोकिए बमोजिमको फारम भरी स्थानिय पञ्जिकाधिकारी (तोकिएको अधिकारी) लाई जानकारी दिनु पर्नेछ । सोही सूचनाको आधारमा फारमको सूचना, सहिछाप, ल्याप्चे लगाएको छ, छैन चेकजाँच गरी त्यस्तो घटना सम्बन्धित दर्ता कित्ताबमा दर्ता गर्नुपर्छ । यदि व्यक्तिगत घटना नेपाल बाहिर घटेको भए सो घटनाको सूचना नेपाल आएको ६० दिनभित्र दिनुपर्छ । यसरी आएको सूचना दर्ता गर्नासाथ दर्ताको प्रमाण-पत्र दिनुपर्छ ।
- ४. दर्ता शुल्क लाग्छ की लाग्दैन ?**
घटना घटेको ३५ दिनभित्र दर्ता गराएमा निःशुल्क हुन्छ । सो म्याद कटाई दर्ता गर्न आएमा ५० रुपैयाँसम्म जरिवाना तिरी दर्ता गराउन पाईन्छ ।

५. व्यक्तिगत घटनाको दर्ता कसले गराउने ?

जन्म तथा मृत्यु: परिवारको मुख्य व्यक्ति (परिवारको पालन-पोषण गर्ने व्यक्ति) र निजको अनुपस्थितीमा परिवारको उमेर पुगेको (१६ बर्ष पूरा भएको) व्यक्तिले ।

विवाह: पति-पत्नी दुवैले ।

सम्बन्ध बिच्छेदको सूचना : पति वा पत्नीले ।

बसाई सराईको सूचना : बसाई सरे परिवारको मुख्य व्यक्तिले (परिवारको पालनपोषण गर्ने व्यक्ति) र परिवार नभए बसाई सराई गर्ने व्यक्तिले ।

६. व्यक्तिगत घटना दर्ता कति प्रकारका हुन्छन् ?

जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता ऐन), २०३३ बमोजिम दर्ता गर्नुपर्ने व्यक्तिगत घटनाहरु निम्न प्रकारका हुन्छन् ।

● जन्म दर्ता:

नेपालको संविधान २०७२ ले प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहित नामाकरण र जन्म दर्ताको हक हुनेछ भनि जन्म दर्तालाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको छ । बच्चाको जन्म दर्ता उसको जन्मशिद्ध अधिकार हो । उसको परिवारसँगको नाता प्रमाणित (किटान) गर्ने सबैभन्दा महत्वपूर्ण दस्तावेज नै जन्म दर्ता हो । जन्म दर्ताले व्यक्तिको कानुनी, पारिवारिक तथा शैक्षिक अधिकारहरु सुनिश्चित गर्छ । नागरिकता प्राप्तमा सहज हुनुका साथै राष्ट्रको वास्तविक जनसंख्या सम्बन्धी तथ्यांक राख्न समेत मद्दत पुग्दछ ।

● विवाह दर्ता:

पति र पत्नीको नाता स्थापित तथा प्रमाणित गर्ने सबैभन्दा महत्वपूर्ण दस्तावेज नै विवाह दर्ता हो । कानुनी तथा पारिवारिक अधिकार सुनिश्चित गर्नका लागि विवाह दर्ताको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । विवाह दर्ताले श्रीमान्को नामबाट नागरिकता प्राप्त गर्नमा समेत सहज हुन्छ । बहुविवाह, ढाँटी विवाह आदिलाई नियन्त्रण गर्न, त्यस्तो विवाह गर्नेलाई सजाय दिलाउन तथा आफ्नो सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकारको सुनिश्चितताको लागि समेत विवाह दर्ता गर्नु आवश्यक छ । आफ्नो सन्तानको जन्म दर्ता गराउनका लागि पनि विवाह दर्ता गराउनु पर्छ ।

पतिले विवाह दर्ता गर्न ईन्कार गरेमा के गर्ने ?

नजिकको जिल्ला अदालतमा गई अंश, मानाचामल, घरेलु हिंसा मुद्दा राखी सोही अदालतको फैसलाको आधारमा नाता कायम भएपछि विवाह दर्ता गर्नु पर्दछ ।

बेपत्ता भएको व्यक्तिको विवाह दर्ता गर्न के गर्नुपर्छ ?

बेपत्ता भएको आधिकारिक प्रमाण, विवाहित महिलाको सासु वा ससुरा वा देवर वा जेठाजु भएका निजहरुमध्ये १ जना समेत कम्तीमा ५ जना भएको स्थलगत सर्जमिन मुचल्काको आधारमा बेपत्ता भएका नागरिकको विवाह दर्ता गर्न सकिन्छ ।

● बसाई सराई दर्ता:

बसाई सराई भन्नाले ६ महिनाभन्दा बढि अवधिको लागि नेपालभित्र एक गाउँपालिका/नगरपालिकाबाट अर्को गाउँपालिका/नगरपालिका वा विदेशमा बसाई सरी जाने वा विदेशबाट आउने कार्यलाई जनाउँछ । यसरी बसाई सराई गर्दा अनिवार्य रूपमा स्थानिय निकाय (गाउँपालिका/नगरपालिका/वडाकार्यालय) मा दर्ता गराउनु पर्दछ । राज्यलाई बसाई सराई सम्बन्धी जनसंख्या सम्बन्धी तथ्यांक तयार पार्न पनि बसाई सराईको दर्ता हुनु अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ ।

● मृत्यु दर्ता:

कुनै व्यक्तिको मृत्यु भएपछि स्थानिय निकायमा रहेको पञ्जिकाधिकारी (तोकिएको अधिकारी) लाई सूचना दिई मृत्यु दर्ता गराउनु पर्दछ । मृत्यु दर्ता प्रमाण-पत्र नै मृतकको मृत्यु सम्बन्धी कानुनी प्रमाण हो । मृत्यु दर्ता गरेपछि मृतकसँगको आफ्नो नाता सम्बन्ध प्रमाणित गर्न सजिलो हुन्छ । सोहि नाता प्रमाणितको आधारमा सम्पत्ति नामसारी/हस्तान्तरण लगायतका हकअधिकार हस्तान्तरण गर्न सकिन्छ । मृत्यु सम्बन्धी जनसंख्या सम्बन्धी तथ्यांक तयार पार्न, तथा जालसाजी र भुङ्गा काम-कारबाही नियन्त्रणका लागि समेत मृत्यु दर्ता गराउनु पर्दछ ।

● सम्बन्ध बिच्छेद दर्ता:

अदालतमा कानुनी रूपमा सम्बन्ध बिच्छेद भएपछि फैसलाको नक्कल राखी स्थानिय निकायको पञ्जिकाधिकारी (तोकिएको अधिकारी)कोमा तोकिएको फारम भरी दर्ता गराउनु पर्दछ ।

७. क्षेत्राधिकार

- व्यक्तिगत घटना दर्ताको सम्बन्धमा विवाद उत्पन्न भएमा त्यस्तो विवाद हेर्ने अधिकार क्षेत्र भएको निकायले मात्र मुद्दा हेर्न पाउँछ, जसलाई क्षेत्राधिकार भनिन्छ । व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई हुनेछ । विशेष अदालत ऐन २०३१ बमोजिमको

कार्यविधि अपनाई गरिनेछ । प्रमुख जिल्ला अधिकारीको निर्णय विरुद्ध उच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्नेछ । व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी मुद्दा नेपाल सरकार वादी हुनेछ ।

८. दण्ड सजाय

- (१) मागिएको विवरण वा सोधिएको प्रश्नावलीको जवाफ नदिनेलाई बढीमा ५० रूपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।
- (२) कसैले अरुलाई दुःख दिने वा व्यक्तिगत लाभ गर्ने नियतले भुट्टो व्यक्तिगत घटनाको सूचना दिएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो भुट्टो सूचना दिने व्यक्तिलाई बढीमा १०० रूपैयाँसम्म जरिवाना वा एक महिनासम्म कैद वा दुवै हुनेछ र त्यस्तो घटना दर्ता भइसकेको रहेछ भने सो दर्ता रद्द हुनेछ ।
- (३) कसैले आफ्नो जिम्मामा रहेको व्यक्तिगत घटना सम्बन्धी सूचना फाराम वा दर्ता किताब वा परिवार लगत जानी-जानी नष्ट गरेमा वा व्यक्तिगत लाभ वा अनधिकृत कामको लागि प्रयोग गरेमा निजलाई तीन महिनासम्म कैद वा ३०० रूपैयाँदेखि ६०० रूपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय गर्न सकिनेछ ।
- (४) कसैले व्यक्तिगत घटना दर्ता गराउन आउने व्यक्तिलाई दर्ता गराउन रोकेको वा छेकथुन गरेको वा भड्काएको ठहरेमा निजलाई बढीमा २०० रूपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।

दर्ताको मान्यता : दर्ताको प्रमाणपत्र व्यक्तिगत घटना भएको छ भन्ने कुराको प्रमाण हुनेछ र त्यस्तो प्रमाण कुनै पनि कार्यालय र अदालतमा पेश गर्न तथा व्यक्तिगत कारोवारमा प्रयोग गर्न सकिनेछ ।

स्थानिय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले व्यवस्था गरेको न्यायिक समिती सम्बन्धी व्यवस्था

न्यायिक समिति के हो र यसको गठन कसरी हुन्छ ?

कानून बमोजिम आफ्नो अधिकारक्षेत्र भित्रको विषयमा विवादको निरूपण गर्न गाउँपालिका तथा नगरपालिकामा तीन सदस्यीय एक न्यायिक समिति रहने व्यवस्था नेपालको संविधानको धारा २१७ ले गरेको छ। गाउँपालिकामा उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा र नगरपालिकामा उपप्रमुखको संयोजकत्वमा त्यस्तो न्यायिक समिति गठन हुन्छ। न्यायिक समितिमा संयोजकको अतिरिक्त दुई जना सदस्यहरू सम्बन्धित सभाका सदस्यहरूले आफूमध्येबाट निर्वाचित गरेका सदस्यहरू रहन्छन्।

न्यायिक समितिले कुन-कुन विवादहरूको निरूपण गर्न सक्छ ?

- आली धुर, बाँध पैनी, कुलो वा पानीघाटको बाँडफाँड तथा उपयोग सम्बन्धी विवाद,
- अर्काको बाली नोक्सानी गरेको सम्बन्धी विवाद,
- चरन, घाँस, दाउराको उपयोग सम्बन्धी विवाद,
- ज्याला मजदुरी नदिएको सम्बन्धी विवाद,
- घरपालुवा पशुपंक्षी हराएको वा पाएको सम्बन्धी विवाद,
- जेष्ठ नागरिकको पालनपोषण तथा हेरचाह नगरेको सम्बन्धी विवाद,
- नाबालक छोराछोरी वा पति-पत्नीलाई इज्जत आमद अनुसार खान-लाउन वा शिक्षा-दीक्षा नदिएको सम्बन्धी विवाद,
- वार्षिक पच्चीस लाख रुपैयाँसम्मको विगो भएको घर बहाल र घर बहाल सुविधा सम्बन्धी विवाद,
- अन्य व्यक्तिको घर, जग्गा वा सम्पत्तिलाई असर पर्ने गरी रुख बिरुवा लगाएको सम्बन्धी विवाद,
- आफ्नो घर वा बलेसीवाट अर्काको घर, जग्गा वा सार्वजनिक बाटोमा पानी झारेको सम्बन्धी विवाद,
- सधियारको जग्गातर्फ भ्याल राखी घर बनाउनु पर्दा कानून बमोजिम छोड्नु पर्ने परिमाणको जग्गा नछोडी बनाएको सम्बन्धी विवाद,
- कसैको हक वा स्वामित्वमा भए पनि परापूर्वदेखि सार्वजनिक रूपमा प्रयोग हुँदै आएको बाटो,

- बस्तुभाउ निकाल्ने निकास, बस्तुभाउ चराउने चौर, कुलो, नहर, पोखरी, पाटी-पौवा, अन्त्यष्टि स्थल, धार्मिक स्थल वा अन्य कुनै सार्वजनिक स्थलको उपयोग गर्न नदिएको वा बाधा पुऱ्याएको सम्बन्धी विवाद,
- सङ्घीय वा प्रदेश कानूनले स्थानीय तहबाट निरुपण हुने भनी तोकेका अन्य विवाद ।

न्यायिक समितिलाई कुन-कुन विवादहरूमा मेलमिलापको माध्यमबाट मात्र विवादको निरूपण गर्ने अधिकार रहेको छ ?

- सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक बाहेक एकको हकको जग्गा अर्कोले च्यापी, मिची वा घुसाई खाएको सम्बन्धी विवाद,
- सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक बाहेक आफ्नो हक नपुग्ने अरुको जग्गामा घर वा कुनै संरचना बनाएको सम्बन्धी विवाद,
- पति-पत्नी बीचको सम्बन्ध बिच्छेद सम्बन्धी विवाद,
- अङ्ग-भङ्ग बाहेकको बढीमा एक वर्षसम्म कैद हुन सक्ने कुटपिट सम्बन्धी विवाद,
- गाली बेइज्जती सम्बन्धी विवाद,
- लुटपिट सम्बन्धी विवाद,
- पशुपंक्षी छाडा छाडेको वा पशुपंक्षी राख्दा वा पाल्दा लापरवाही गरी अरुलाई असर पारेको सम्बन्धी विवाद,
- अरुको आवासमा अनधिकृत प्रवेश गरेको सम्बन्धी विवाद,
- अर्काको हक भोगमा रहेको जग्गा, आवाद वा भोगचलन गरेको सम्बन्धी विवाद,
- ध्वनी प्रदुषण गरी वा फोहोरमैला फ्याँकी छिमेकीलाई असर पुऱ्याएको सम्बन्धी विवाद,
- प्रचलित कानून बमोजिम मेलमिलाप हुनसक्ने व्यक्ति बादी भई दायर हुने अन्य देवानी र एक वर्षसम्म कैद हुन सक्ने फौजदारी विवाद ।

न्यायिक समितिको अधिकारक्षेत्रको प्रयोग र न्याय निरूपण प्रक्रिया कसरी हुन्छ ?

न्यायिक समितिको अधिकारक्षेत्रको प्रयोग न्यायिक समितिका संयोजक र सदस्यहरूले सामुहिक रूपले गर्ने र बहुमतको राय न्यायिक समितिको निर्णय मानिनेछ । न्यायिक समितिको संयोजक र अर्को एकजना सदस्यको उपस्थिति भएमा विवादको कारवाही र किनारा गर्न सकिने, न्यायिक समितिको संयोजक

बाहेक अरु दुईजना सदस्यको उपस्थिति भएमा विवादको किनारा गर्ने बाहेक अरु कारवाही गर्न सकिन्छ । संयोजकको पद रिक्त भएमा न्यायिक समितिमा रहेका अन्य दुईजना सदस्यको सर्वसम्मतिमा विवादको कारवाही र किनारा गर्न सकिन्छ ।

यो पनि थाहापाई राखौं

कुनै विवादको सम्बन्धमा न्यायिक समितिको संयोजक वा कुनै सदस्यको निजी सरोकार वा स्वार्थ गाँसिएको वा त्यस्तो संयोजक वा सदस्यको नाताभिन्नका व्यक्ति विवादको पक्ष भएमा संयोजक वा सदस्य बाहेकका अन्य सदस्यले सो विवादको कारवाही र किनारा गर्न सकिन्छ । संयोजक र सबै सदस्यले त्यस्तो विवादको कारवाही र किनारा गर्न नमिल्ने भएमा सभाले तीनजना सदस्यलाई सो विवादको मात्र कारवाही र किनारा गर्ने गरी तोक्नुपर्छ ।